

© Fortepan, Punka György, 1904

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Kovács János Máttyás, Szilágyi Ákos

Meszerics Tamás • Ambrus Judit

Szőcs Petra • Tóth Réka Ágnes

Uladzimir Nyakljajeu

Miskolczi Ambrus

MOSOLYVESZTÉS

2020. 3. szám

Ára: 700 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Fortepan, Horváth Lajos, 1931

E SZÁMUNK SZERZŐI

Ambrus Judit kritikus, szerkesztő

Meszerics Tamás (1964) történész, a CEU oktatója

Miskolczi Ambrus (1947) történész

Nyarkljajeu, Uladzimir (1946) belorusz író

Szócs Petra költő, filmrendező

Tóth Réka Ágnes (1987) dramaturg, drámaíró, költő

E számunk 2. oldalán levő fotókat Meszerics Tamás bocsátotta rendelkezésünkre, a lapot illusztráló többi fotó a Fortepan Gyűjteményéből való. Köszönjük.

Kedves Olvasónk!

Ússzon velünk!
Vírusmentes partra érést ígérhetünk.

Ebben az évfolyamban
hét számunk jelenik meg.
Most ennyire lett lehetőségünk.
Köszönjük, ha idén is előfizet lapunkra.

Utaljon 4500 forintot a

K&H Bank Zrt., 10201006-50165757-00000000

bankszámlára, s írja meg címét a ketezer.lap@gmail.com mailre.
Illetve legyen Pick-Pack előfizetőnk, utaljon 3000 forintot, s vegye át
a lapot a Magvető Caféban. Vagy legyen támogató előfizetőnk!
Lapunkat megvásárolhatja a lapárosoknál, az Írók Boltjában vagy
az Írók Boltja online felületén, a Magvető Caféban, az Atlantisz Könyvszigeten
vagy a Nyitott Műhelyben. Köszönjük!

2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P
32. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

Meszerics Tamás: <i>A szavak súlya</i>	3
Ambrus Judit: <i>Alattvalók öröme</i>	28
Szőcs Petra: Versek	31
Tóth Réka Ágnes: Versek	33
Uladzimir Nyakljajeu: <i>A kenyérlapát</i>	38
Miskolczi Ambrus: <i>Hunyadi János kultusza</i>	61

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, TRENCSENYI BALÁZS

MUNKATÁRSAK: KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS

OLVASÓSZERKESZTŐ: AMBRUS JUDIT **LAPTERV:** SZÜTS MIKLÓS

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: [BOJTÁR ENDRE] HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: KÁLMÁN C. GYÖRGY, NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

[RÉTI PÉTER] SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

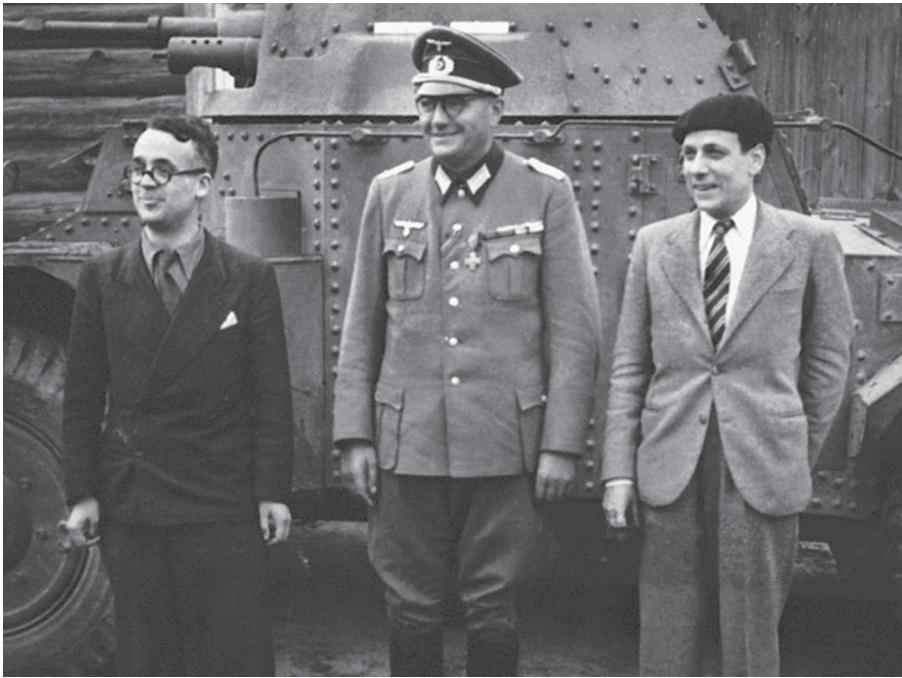
KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETŰKKEL. TÖRDELÉS: SÖRFŐZŐ ZSUZSA.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH BÉLÁNÉ

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

A három mosoly, Robert Brasillach, Jacques Doriot, Claude Jeantet

Brasillach a Cotes d'Azurön, 1930-as évek

A szavak súlya

„Mert kinek ingadozó az erénye egy ingadozó kor
Embereként, az a bajt szaporítja csak egyre meg egyre;
Ámde az állhatatos maga formálhatja világát.”

Goethe: *Hermann és Dorothea**

„Ne csácsogj. Növeled a káoszt.”

Esterházy Péter: *Hahn-Hahn grófnő pillantása*

Prológus: meddig tart és hol kezdődik?

Azt hiszem, nem én vagyok az egyetlen, aki időről időre eltűnődik azon, hogy mit tett volna iksz, vagy ipszilón helyében a múltban. Vagy hogy ki lett volna a lehetséges szereplők közül. Nem kell mindjárt világfordító eseményekre gondolni, működik ez családi felmenők történeteiben is. Nekem ez bizonyos értelemben szakmai ártalom. De az is lehet, hogy szakma előtti ártalom, és emiatt lettem történész.

Van egy világ, amibe vissza-visszatérő módon beleképzelem magam. Változó eredménnyel, de hasonló érzelmi hőfokon. A megszállt Franciaországba a második világhá-

ború éveiben. Persze ez így túl tág, legyünk pontosabbak: a német katonai igazgatás alatt működő Párizsba, ahol két és fél millió ember élt a háború idején. Azért ez a hely és idő, mert még nincsen túl távol ahhoz, hogy azon aggódjunk, hogy a párizsiak esetleg nagyon más erkölcsi és gyakorlati kérdésekkel foglalkoztak volna, vagy jelentősen más kategóriákat használtak volna a helyzetük leírására, mint én most. A huszadik század közepe még nem idegen világ az erkölcsi érzékünk számára. A válásháborúk kora már az. A háború persze mindig határhelyzet, a lehetetlen döntések világa. A német hódítás helyszínei közül Franciaország azért érdekes, mert mégiscsak megszállt terület és nem pusztá vazallus, de – Dániától eltekintve – a németek itt voltak a legkevésbé erőszakosak, a legóvatosabb megszállók. Ezért aztán itt nyílt a legtágasabb tér a kollaboráció és az egyértelmű ellenállás

* Hárs Ernő fordítása. Idézi Maurice Barés, *Cahiers*, Tome VI. 1907, ahonnan idézi Jean Guéhenno, *Journal des années noires*, 1940–1944, 1942. június 16.)

között. A szürke zónák és az átmenetek. Rákényszerítenek, hogy alaposan, körültekintően vizsgáljuk meg, hogy pontosan meddig terjedhetnek a fogalmaink. Mi számít együttműködésnek a megszállókkal? Mi az, ami még megengedhető napi együttélés, és hol kezdődik az ellenség kiszolgálása? Hogyan viszonyuljunk a győzteshez, aki láthatóan parancsba kapta az udvarias viselkedést? Vásároljunk-e a feketepiacon, ami fölött szemet huny a Wehrmacht, és tisztjei le is fölözik a haszon egy részét? Vegyük-e fel a munkát a városi igazgatás beosztottjaként? Mulassunk-e együtt szabadságos német tisztekkel a Trocadero újra megnyíló bárjaiban? Az 1940 május-júniusi francia katonai összeomlás után a megszállt országrész és benne Párizs lakosai számára ezek napról-napra újra felbukkanó kérdések voltak. És nem volt rájuk egyszerű válasz.

Első felvonás: „Az írástudó nem a legnagyobb ember a fajtának”

A rengeteg lehetséges élethelyzet közül, amiben ilyen kérdések felmerülhettek, engem legjobban a művészvilág döntései érdekelnek. Hiszen személyesen többnyire nem volt közük a politikai hatalomhoz a Harmadik Köztársaság idején sem. Közben viszont Európában egyedül-

álló presztízst élveztek. Íróknak, zeneszerzőknek, színpadi szerzőknek lenni polgári körökben is elfogadott státuszt, társasági helyzetet, adott esetben befolyást jelentett. A vereségről nem tehetek, azok sem, akik egyenruhában érték meg, mint Sartre, vagy Malraux. Ahogy Párizs július végére újrakezdte az életét, az íróknak el kellett dönteniük, hogy megjelenetik-e szövegeiket a németek által engedélyezett néhány lapban. Legelsősorban is a *Nouvelle Revue Francaise*-ban, Párizs egyetlen maradék tisztán irodalmi lapjában, amit új szerkesztőséggel szélsőjobbodalivá áramvonalasítottak. Nagyon kevesen voltak, akik úgy döntöttek, egyáltalán nem adják a nevüket az engedélyezett irodalomhoz. Egyikük, Jean Guéhenno, az esszéista ezt írta folyamatosan vezetett naplójába 1940. november 30-án:

„A [NRF] decemberi szám[á]ban: Gide, Giono, Jouhandeau... januárban jön Valéry, Montherlant.

Az írástudó nem a legnagyobb ember a fajtának. Az írástudó képtelen kicsit is hosszabb ideig nyilvánosság nélkül élni; a lelkét eladná, hogy lássa a nevét megjelenni. Néhány hónapnyi csend, eltűnés a tűréshatárig vitte. Már nem bírja tovább. Már csak azon veszekszik, hogy milyen és mekkora betűtípussal szedjék a nevét, vagy hogy hol fog szerepelni a tartalomjegyzékben. Persze csordultig van

épületes indokokkal: »a francia irodalomnak tovább kell élnie« – mondja. Azt hiszi, hogy ő a francia irodalom és gondolkodás, és hogy nélküle ezek elpusztulnának.»

A másikuk, Jean Bruller a háború előtt újságíróként és főként karikatúristaként dolgozott. A megszállás második évében elolvasta Ernst Jünger naplóját a francia vereség idejéből, amely a melankolikus francia-csodálat hangján írja le a katona-író megszállásban való részvételét. Erre válaszul írta meg az irodalmi hírnevet egyszerre meghozó remekművét, *A tenger csendje* című novelláját. A barátjaival létrehozott illegális kiadó az *Éditions de Minuit* ezzel a kötetecskével kezdte meg működését és tette a Vercors álnevet hamarosan világhírűvé. A novella programja világos volt: a francia kultúra iránt legnagyobb tiszteletet mutató megszállóval sem szabad még csak szóba állni sem.

A skála másik végén a lelkes, írástudó náci-szimpatizánsok, az Action Française-ből, vagy éppen a kommunista mozgalomból kinőtt új szélsőjobboldali generáció szócsövei rendszeresen kevesellték a vichy kormány kollaboráló hajlandóságát. Pierre Drieu La Rochelle, a tehetséges író és esszéista, aki eközben a „spanyolos”, majd gaullista ellenálló André Malraux jó barátja volt, 1935-től a fasizmust tekintette az európai

civilizáció egyetlen menedékének. A háború kitörésétől kezdve németbarát álláspontot képviselt, és rendszeresen ábrándozott újságcikkeiben egy fasiszta internacionálé megszületéséről. A megszállás kezdetén a német nagykövet Otto Abetz őt javasolta a *Nouvelle Revue Française* főszerkesztőjének. A kiadó Gaston Gallimard nem próbált ellenkezni, ezzel pedig a Gallimard-ház talpon maradt és a háború alatt több, a németeknek nem éppen kedves szerző művét is ki tudták adni. Valamit valamiért. A sors furcsa fíntoraként Drieu La Rochelle kétszer is kimentette a Gestapo-letartóztatásból főszerkesztő elődjét, Jean Paulhant, aki 1941-től az irodalmi ellenállás egyik legfontosabb figurája lett.

A háború kitörésekor még csak harmincéves Robert Brasillach hasonló lelkesedéssel vetette bele magát a szélsőjobboldali újságírásba. Az *École normale supérieure* néhai diákja (Sartre, Paul Nizan és Raymond Aron végzős évében került be a híres elitképzőbe) 1937 és 1943 között főszerkesztőként jegyezte a szélsőjobboldal heccclapját, a *Je suis partout*-t. 1940-től kezdve a bosszúszomjas, antiszemita cikkek tucatjában követelte a minél teljesebb együttműködést a németekkel, beleértve a „terrorista” ellenállók példás megbüntetését és a zsidók kiebrudalását.

A két véglet között ott húzódott a bizonytalanság, a következetlenség, az önmentegető magyarázkodás, vagy éppen a tüntető semmivel sem törődés világa. Az első döntés sok délre menekülő író számára a visszatérés volt. A hithű kommunista Aragon jó indokkal nem kívánt a megszállt területre belépni. De az egyébként kalandkereső lendületéről híres Malraux sem sietett elhagyni a Côte d'Azurt; a fegyveres ellenálláshoz is délen csatlakozott 1944 elején. André Gide szintén a vichy kormány által felügyelt déli területen tűnődött arról, hogy Pétain Franciaország megmentője-e, vagy mégis inkább sírásója. Amikor a németek a maradék országrészt is megszállták 1942 novemberében, a hetvenhárom éves író Tunéziába költözött. Kezdetben a mélyen katolikus François Mauriac, aki Párizsban maradt, szintén azt magyarázta Guéhennonnak, hogy a franciáknak nincs más választása, mint hogy támogassák Pétaint. A zseniális polihisztor és született társasági lény Cocteau nem volt hajlandó engedni cocteuságából. 1943 augusztusában ezt írta naplójába: „A háború drámai frivolitása semmi pénzért nem vonhatja el az ember figyelmét a komoly dolgokról”.

A lehetőségek spektruma alig változott, bár sem a viselkedés, sem a

vélemények nem voltak mereven rögzítettek, és az idő előrehaladtával egyre többen mozdultak el a megszállás és kollaboráció rendszerének elutasítása felé. Gide a *Le Figaro* hasábjain nyilvánosan bánta meg, hogy az NRF-ben publikált; 1942 őszére a jelentős írók többsége bojkott alá vonta a lapot. Mauriac a kezdeti rövid bizonytalankodás után korán csatlakozott az irodalmi ellenálláshoz. A kollaboráció, az ellenállás és a meghatározhatatlan köztes állapotok képviselői egyformán a Saint-Germain-des-Prés kávéházaiban töltötték a napjaik nagyobb részét. A *Café de Flore* és a *Deux Magots* asztalainál megtalálható volt a megszálláshoz való viszony minden árnyalata. Eléggé békés egymás mellett élés volt ez, az írókat csak ritkán érintő letartóztatások ellenére. Sartre drámáit akkor is bemutathatta a *Théâtre Vieux-Colombier*, amikor már az illegálisan működő Írók Nemzeti Bizottságának tagja volt. Bár a hetvenes években már éles, meghatározó erejű választásnak látta az ellenállás kérdését, közvetlenül a háború után még ezt írta a „sötét évekre” visszaemlékező esszéjében:

„De az ellenállás nem volt több mint egyéni megoldás, és ezt mindig is tudtuk; az angolok enélkül is megnyerték volna a háborút, ha pedig mégis elvesztették volna, azon sem változtatott volna az ellenállás. A szemünkben szim-

bolikus értéke volt; ezért vette körül annyi ellenállót az elkeseredettség légköre: mindig a szimbólumok. [...] Sajnálatosan a legjelentéktelenebb cselekedet is az ellenség céljait szolgálta, aki lemészárolt bennünket, majd bőrünkre tapasztotta szívókáit és szimbiózisban élt velünk. Egyetlen vénáinkban keringő csepp vér sem volt, amiből ne vette volna el a részét. [...] A maquisardok, büszkeségeink, nem voltak hajlandók a németeknek dolgozni; de hogyha a parasztok élelmezni akarták őket, cukorrépát is kellett természetelniük, aminek a fele Németországba ment. Minden egyes cselekedetünk bizonytalan értelmű volt; soha nem tudtuk, hogy hibáztassuk-e, vagy dicsérjük magunkat; ez a mérég áthatotta a legnemesebb vállalkozásokat is.”

Igen, mindig a szimbólumok. Történetünk tárgya – ha nem is főhőse – Robert Brasillach, a *Je suis partout* volt főszerkesztője 1944. augusztus 17-én a sógorával színházba ment. A Théâtre Vieux-Colombierben majdnem egy hónapig ez volt az utolsó előadás. Brasillach egészen biztosan nem sejtette, hogy ez lesz életének utolsó színházi estéje. Aznap este Jean-Paul Sartre talán legjobb kamaradarabját, a *Zárt tárgyalást* adták. Ebben hangzik el a jól ismert – sokak számára egyetlen ismert – Sartremondát: „A pokol – a másik ember”. Mindig a szimbólumok. Másnap még elindult a Bibliothèque Natio-

nale felé, hogy csiszolgasson a félig összeállított ógörög versantológián, de útközben meglátta a felkelésre buzdító falragaszokat. Hazaindult.

Párizs 1944. augusztus 19-én, egyhetes, rendkívüli hóhullám utolsó napján szabadult fel. Még aznap este, amikor a külvárosokban szórványos harcok folytak, megkezdődött a nagy nemzeti számlarendezés. Állig felfegyverzett ellenállók – nem kevés közülük az elmúlt két-három napban találta meg magában a hőst – ismert kollaboránsok és egyéb régi ellenfelek után kutattak városszerre az enyhülni alig akaró hőségben. Ritkán érték be kevesebbel, mint az azonnali bosszú. A „vad tisztogatás” szakaszában becslések szerint nagyjából kilencezer milicistát, Gestapo-besúgót, német egyenruhában harcoló franciát és feketézőt, vagy egyszerű haragost vagy névrokont végeztek ki az ellenállók és a feldühödött polgárok Franciaország-szerre. Szeptembertől a zsigeri bosszú helyét átvette a „legális tisztogatás”, amely frissen felállított esküdtbíró-ságokon, a francia büntetőjog ritualizált eljárásrendje szerint folyt tovább nagyjából 1946 végéig. A tisztogatás korszakát formálisan az 1951-es és 1953-as amnesztiák zárták le. 1962 után kollaboráció vádjával már senki nem maradt börtönben.

A francia írók ellenállási szervezete, az Írók Nemzeti Bizottsága az ekkor már legálisan megjelenő, heti-

lappá fejlesztett lapjában, a *Les Lettres Françaises* szeptember 16-i számában tette közzé kilencvenhat nevet tartalmazó feketelistáját a kollaboráció és a nemzet becsületének megsértése bűnében elmarasztalendő írókról. Robert Brasillach és Pierre Drieu La Rochelle természetesen előkelő helyen szerepelt az egyébként íróként alig számon tartott szöveggyártókat is bőven tartalmazó névsorban. A bizottság ekkor még nem állt kizárólagos kommunista befolyás alatt, a lista szerkesztői között ott volt Paul Éluard mellett Vercors és Raymond Queneau is. Az irodalmi ellenállás legrégebbi szereplője, Jean Paulhan felháborodásában kilépett a bizottságból és lemondott a *Les Lettres Françaises* szerkesztőbizottságának tagságáról is. Alapvetően nem a neveket kifogásolta, hanem a lista születésének körülményeit. Nem sokkal később Camus is elhagyta az Írók Nemzeti Bizottságát, éppen akkor, amikor a testület az irodalmi tisztogatás hathatós eszközévé készült előlépni. Úgy érezte, nem tud olyan közegben dolgozni, ahol nem tolerálják az erkölcsi függetlenséget.

Brasillach nem értesülhetett rögtön a fejleményekről, bár talán nem érte volna meglepetésként. Még augusztus 19-én összehajolt, és rejtékhelyre vonult, a rue de Tournon 16 legfelső emeletén egy cselédszo-

bából kialakított, elzárt lakrészbe. A ház – mindig a szimbólumok – pár lépésre van a Szenátus épületétől, ahonnan a németek kormányozták a megszállt Franciaországot. Kicsit talán erőltetett kedélyességgel ezt írta naplójába: „A zsidók közel négy évig éltek szekrényekbe bújva. Miért is ne utánoznánk őket?” A mondat öniróniáját kicsit csökkentette, hogy az említett zsidók közül nem egy részben Brasillach feljelentő cikkei miatt kényszerült erre. Augusztus 21-én a felkelőkből alakult Franciaország belüli Fegyveres Erők egy járőregysége letartóztatta Brasillach anyját és mostohaapját. Madame Brasillach esetében a hivatalos vádemelés soha nem történt meg. Az egyetlen ok, amiért először egy köztörvényesek számára fenntartott börtönben, majd egy fiúiskolából átalakított gyűjtőfogházban „politikaiak” és a „horizontális kollaboráció” jórészt szerencsétlen sorsú női rabjai között őrizték, az volt, hogy remélték, ennek hatására talán Robert Brasillach feladja magát. Nem tévedtek. Egy hónapnyi bujkálás végén, pár nappal azután, hogy megtudta a hírt, Brasillach lesétált a Szajnáig és Szent Mihály hídján átballagva jelentkezett a Rendőrprefektúrán. Hogy itt se apadjon el a végzet szimbólumok iránti vonzalma, a tisztviselő, aki a letartóztatás formalitását elvégezte, évfolyamtársa volt az École normale supérieure 1928-as osztályából.

A felszabadulással újjáéledő sajtó nagy lelkesedéssel vetette bele magát a háború utáni Franciaország égető és gyakran nyomasztó kérdéseinek megtárgyalásába. Ezek között is előkelő helyen szerepelt a tisztoztatás. Nyilvános viták robbantak ki politikai és társadalmi szükségességéről, elvi indoklásáról és persze mindennapi gyakorlatáról. A nyomtatásban és kávéházi asztaloknál egyszerre zajló, nemritkán éles hangú szóváltások talán legfontosabbika Camus és Mauriac között folyt a *Combat* és a *Le Figaro* egymásra felelő vezércikkeiben. A Lyonban 1941-ben alapított ellenálló hálózat napilapja a felszabadulás után Camus szerkesztése alatt a befolyásos baloldali sajtóorgánumok közé számított. 1945 januárjában 185.000 példányban jelent meg. Az 1942-ben kiadását beszüntető, majd '44 augusztusában újrainduló *Le Figaro*-t ekkor Pierre Brisson szerkesztette, az ő irányításával vált a gaullista jobbközép és a felső-középosztály konzervatív liberális szárnyának lapjává. Ugyan nem szimbólum, de érdekes, hogy Raymond Aron, a háború utáni mérsékelt francia liberalizmus legjelentősebb alakja, mindkét lapot megjárta. 1944 nyaratól eleinte a *Combat*-ba írta cikkeit és a *Les Temps modernes* szerkesztőbizottságában is tag volt, aztán 1947-ben, a Sartre-ral történt szakítása után a *Le Figaro* vezércikkírója lett. Francois

Mauriac eddigre a francia irodalom nagy öregjévé korosodott a maga ötvenkilenc évével. A háború előtti bölcsek egy része kompromittálódott a kitartó Pétain-rajongásban, más részük egyszerűen kiöregedett a kor új, élesen politikai vitáiból, mint André Gide, vagy Roger Martin du Gard. Mauriac *Le Figaro*-ba írt vezércikkeiben a mélyen katolikus meditáció a szeretet és megbocsátás kötelességéről elegánsan és hézagmentesen olvadt bele a konzervatív középosztály igazságtételt a nemzeti egység nevében elutasító álláspontjába – „hiszen mind franciák volnánk”. A harmincegy éves Albert Camus, az új kor új hangja, az egzisztencialista regény ünnepelet megtestesítője éppen ekkoriban kezdett távolodni a *Les Temps modernes* körének egzisztencializmusától. Erkölcsi meggyőződései erősebbek voltak annál, hogysem minden döntését a világjobbítás univerzális szándékának tudja alárendelni. A *Combat*-ba írt polemikus vezércikkei is az ép erkölcsi érzék moralitását, az igazságosság parancsát kérték számon az általános megbocsátás szószólóin. A szerzővita a *Combat* és a *Le Figaro* között több mint egy évig folytatódott. Camus később nem minden iróniától mentesen azt mondta, közte és Mauriac között volt egy hallgatóságos egyezés, hogy kölcsönösen ellátják egymást vezércikk-témákkal.

Második felvonás: „Nem nagyon kedvelem azokat, akik nem vállalják a felelősséget”

Brasillachot először Noisyban, majd Fresnes hírhedt börtönében őrizték, ahol a háború alatt francia ellenállók és az angol SOE elfogott tisztjeit tartotta fogva a Gestapo, rettenetes körülmények között, nemegyszer halálra kínozva a foglyokat. Irodalmi hírességként sem Brasillach volt ott az első. Jean Genet a harmincas évek végén tolvajlásért került a falai közé. Paradox módon ez az öt hónapos fogság volt Brasillach életének egyik legtermékenyebb, és sok szempontból legboldogabb időszaka. Amíg a sorsán merengett, sorra gyártotta a történelmi párhuzamokat önmaga és önálló nézeteikért halálba menő néhai hősök között. Leggyakrabban André Chénier alakját idézte meg, a költőt, akit alkotmányos monarchista meggyőződéséért és Charlotte Cordayt dicsőítő ódájáért végeztek ki 1794-ben, a terror csúcspontján, két nappal Robespierre bukása előtt. Az önfelmentő, és egyben hősi szerepre vágyó naplóbejegyzések mellett belekezdett több esszébe, színdarabot, verseket írt, Shakespeare-t fordított. Nem volt tétlen, amíg a tárgyalásra várt.

A Boulevard Saint-Michel és a Place de la Sorbonne sarkán álló épületben működött a háború ide-

jén a *Librairie Rive-Gauche*, a német-barát kollaboráns értelmiség egyik fő gyülekezőhelye. Brasillach, mint az intézmény igazgatótanácsának tagja, nemegyszer megfordult itt, amikor találkozni akart az irodalom iránt érdeklődő német tisztekkel és újságíró kollégákkal. 1941 decembereére a kezdődő – ekkor még jórészt kommunistákból álló – párizsi ellenállás egyik legfontosabb célpontja ez a könyvesbolt lett. Több bomba is robbant a közvetlen közelében. Itt, a Boulevard Saint-Michel 47 alatt lakott a vizsgálóbíró, Marcel Reboul a családjával. A megszállás kezdetekor harmincöt éves Reboul ismert és elismert volt a szakmájában. Republikánus vonzalmai ellenére felesküdt Pétain marsallra, és az egyik gazdasági ügyekkel foglalkozó bíróságon folytatta a munkáját ügyészként. Döntése nem volt szokatlan; egyetlen ember kivételével – akit azonnal fel is mentettek tisztségéből – az igazságszolgáltatási rendszer minden felsőbb pozíciót betöltő jogásza ugyanígy járt el. Reboul félt, hogy a családja a sűrűsödő bombamerényletek véttlen áldozatává válhat, elindult tehát másik lakást keresni. Viszonylag közel, a *Jardin des Plantes* mellett talált is megfelelőt a Rue Geoffroy Saint-Hilaire 51 alatt. A főbérlő egy másik jogász volt, Jacques Isorni, a harmincéves kora ellenére már közismert védőügyvéd, akit 1931-ben, húszévesen, minden

idők legfiatalabb végzett jogászként vettek fel a Párizsi Ügyvédi Kamarába. Innen ismerték egymást Reboul-lal. Egy házban lakva aztán összebarátkoztak, többször is megbeszéltek aktuális peres ügyeiket, míg végül a tárgyalóteremben is összekerültek. Egy feketepiaci cukorüzer ügyében Reboul képviselte a vádat, Isorni volt a védő, a tárgyalóteremben pedig Maurice Vidal bíró elnökölt, aki a feketepiaci ügyek specialistája lett a gazdasági ügyek bíróságán. Mindhárman a Harmadik Köztársaság idején kezdték jogi pályájukat és zökkenőmentesen siklottak át két rendszerváltáson. A háború után sokan nehezteltek is ezért a jogi szakma képviselőire, de az igazság az, hogy az új bíróságok felállításakor elég alaposan megvizsgálták a bírók, ügyészek, védőügyvédek megszállás alatti tevékenységét. Annyi biztos, hogy sem Reboul, sem Isorni, sem Vidal nem volt érintett az ellenállók-kal szembeni jogtiprásokban, nem volt közvetett közülük sem a felháborító halálbüntetésekhez. Ez azért fontos, mert nem a feketéző cukor-kereskedő ügye volt az utolsó, ahol találkoztak. 1944 októberében Vidal bírót jelölték ki, hogy elnököljön Brasillach esküdtbírósági tárgyalásán, Reboul-t kérték fel a vád képviselőjére és Isorninak jutott a fogoly író védelme. Isorni későbbi visszaemlékezései szerint mindhárman eléggé meglepődtek. És ezt nincs is

okom kétségbe vonni. A végzet szóttesén dolgozó mogorva iparosok, Brasillach imádott görög mitológiájának párkái itt sem takarékoskodtak a már-már bántóan nyilvánvaló szimbólumokkal.

Pétain és rendszere áhítatos tiszteletet érzett a nemzet iránt, de kevésbé volt lelkes, amikor a nemzet hűvén tagjainak személyes részvételéről volt szó a sorsukat meghatározó döntésekben. A marsall a képviseleti demokráciát megvetette, és bár a tervezett korporatista alkotmányát nem tudta keresztülvinni, a Nemzetgyűlés nem ülésezett többet 1940. július 10. után. Nyilvánvalóan hasonló okokból szüntette meg az esküdtbíróságok rendszerét is. A politikai képviselet intézményeivel együtt ezt is a felszabadulás után, 1944 augusztusában kellett újjáéleszteni. Brasillach, aki a börtönben hol Corneille klasszicista tragédiáiban, hol bumfordi vásári komédiáiban képzelte el a tárgyalást, nem gondolt semmi jót az esküdtszékről. Volt kollégái, a németekkel menekülő gyűjtőhelyéről, a Sigmaringenből sugárzott rádióadásaikban egyszerűen Moszkvából diktált tisztogatásról beszéltek. Minden börtön mindig a hírek, álhírek, hisztérikus pletykák tenyészetének és cseréjének színtere. Az újságíró Georges Suarez kollaborációs perének és halálos ítéletének híre csak

megegyeztetette Brasillachot abban a meggyőződésében, hogy az esküdteket egyszerűen egy Midol nevű kommunista ellenálló által összeállított listából válogatják. A valóság ennél bonyolultabb volt ugyan, de az kétségtelen, hogy az esküdteknél a betöltött huszonötödik életév és francia állampolgárság mellett további formális feltétel volt, hogy a sötét években is „igazolták nemzeti érzelmeik folytonosságát”. Hogy kik is jöhetnek szóba ebben a kategóriában, azt jórészt a helyi Felszabadítási Bizottságok, vagyis a jelentősebb ellenálló szervezetek képviselői határozták meg. Brasillach perében a négyből egyetlen esküdt volt kommunista, a Champigny-sur-Marne-beli René Desvilletes. A délkeleten Párizs 12. kerületével határos Champigny évtizedeken át a kommunista párt egyik fontos bázisa volt. A másik három esküdt, ebben az esetben mind férfi, politikai hovatartozásáról keveset tudni, de mindannyian kisebb-nagyobb mértékben részt vettek az ellenállásban, a Párizs környéki külvárosokból jöttek, és munkások, vagy iparosok voltak. És valóban ez volt a jellemző a tiszogatás első két évének esküdtbíróóságaira. Ahogy Jean Paulhan egy évvel később, az Írók Nemzeti Bizottságából való kilépése után éles hangú nyílt levélben fel is róttá: ez azt jelentette, hogy az esküdtek személyes tapasztalatból, vagy hozzátartozóik, isme-

rőseik révén a kollaboránsok által támogatott rendszer elnyomó arcát ismerték a legjobban. A vád szakértői voltak inkább, mint elfogulatlan mérlegelők.

A klasszicista tragédia talán nem véletlenül jutott Brasillach eszébe. Az esküdtbíróóság eljárásrendje a francia büntetőjog akkori gyakorlatában nagyon erősen emlékeztetett egy szabályos három felvonásos drámára. Az első felvonás a kihallgatási szakasz. Ekkor az elnöklő bíró kérdezi ki a vádlottat a vádiratban foglaltakról. Valódi dramatikus párbeszéd ez a bíró és a vádlott között. A dialógusba bekapcsolódhatnak kérdéseikkel az esküdtek, az ügyész és a védő is. Ezután, de még a kihallgatási szakasz részeként a védelem és a vád sorakoztatja fel, és kérdezi ki tanúit. A második felvonás a vádbeszéd, a harmadik pedig a védő beszéde. Az elvárás szerint mind a vádat képviselő ügyész, mind a védő-ügyvéd formális, a francia retorika hagyományaira építő beszédekben hivatottak meggyőzni a bíróságot az ügy kívánatos kimeneteléről, ami szintén a klasszicista dráma nagymonológjaira emlékeztet. Nem utolsósorban pedig az esküdtbíróági tárgyalások mindig nyilvánosak voltak, a jelentősebb ügyek komoly közönséget vonzottak.

A tárgyalás a Cité szigetén, az Igazságügyi Palotában zajlott, a francia királyok Louvre előtti lakhelyén,

egy régi freskókkal és a vichy kormány által rendelt nagy történelmi tablóval díszített tárgyalóteremben. A fennkölt-akadémikus történelmi freskó fala még nem is száradt ki teljesen, a teremben érezhető festékszag és hideg volt. 1944-1945 tele több hidegrekordot is megdöntött Európa nagy részén. Január 19-én Párizs vastag hótakaró alatt fagyoskodott. Tüzelő még csak korlátozottan volt elérhető, zajlott a háború. Alig egy hónappal korábban Von Rundstedt páncélosai kis híján visszafoglalták Elzász-Lotaringiát a Szövetségesektől az ardenneki offenzívában. A tárgyalóterembe a hivatalos résztvevőkön és az akkreditált újságírókon kívül nagyjából százharminc főnyi közönség fért be. Mivel a terem hátuljában a beszámolók szerint sokan álltak, ennél nyilvánvalóan többen nézték végig a várhatóan rendkívüli igazságügyi előadást. Brasillach ismerősein, még megmaradt néhány barátján kívül ott ült a közönségben a filozófus Simone de Beauvoir és Maurice Merleau-Ponty is, utóbbi két évvel járt Brasillach fölött az École normale supérieure-ön. A közönséggel szemben egy hosszú asztal közepénél foglalt helyet az elnöklő Vidal bíró, tőle jobbra a négy esküdt. A terem jobb szélén, a sajtóülések alatt, korláttal körülkerített emelvényen foglalt helyet a vádlott, akit egy aprócska szomszédos szobából kísért be egy ór. Vele átellenben, hasonló

emelvényen foglalt helyet a vád képviselője, Marcel Reboul; a védő, Jacques Isorni, közvetlenül a vádlott emelvénye alatt kapott helyet.

A délután egykor kezdődő tárgyalás első fél órája a védelem egy könnyen megjósolható manőverével és annak szintén előre látható kudarcával végződött. Isorni minden magabiztosságát bevetve a lehető legtermészetesebb hangon követelte a bíróságtól, hogy az eljárást függeszték fel, hiszen a Vichy-rendszer tényleges döntéshozói, miniszterek, államtitkárok, fegyveres testületek parancsnokai közül még senki sem állt bíróság elé. Ha a politikai hatalommal nem rendelkező támogatók ügyeiben hozott ítéletek megelőzik a fő felelősök perét, ezzel vagy pre-judikálják az ott hozható ítéleteket, vagy a következetlenség megsérti az igazságosság legalapvetőbb elveit. Reboul készült erre, hiszen ugyanez az érv már a Suarez-perben is elhangzott. Az eljárásjog alapjaira hivatkozva utasította vissza a védő kérését és állítását. Ezek a bírósági ügyek egymástól függetlenek, az esküdtszéknek csak azt kell eldöntenie, hogy a jelen vádlottnak felróhatóak-e azok a cselekedetek, amik megalapozzák a hazaárulás vádját.

A kihallgatási szakasz bíró-vádlott párbeszéde egyáltalán nem úgy alakult, ahogy a vád, vagy maga Vi-

dal bíró szerette volna. Brasillachnak módjában állt kijavítania egy sor apró pontatlanságot a vádiratban. A nagy retorikai fegyvertény mégsem ez volt, hanem a hangnem. A politikai cikkek néha sivítóan éles, denunciáns tónusa alapján Vidal bíró valószínűleg egy krakélert várt, akit sértő és lekezelő válaszai után nyilván a bírói rang autoritásával és a kérdései kihegyezett célzatosságával kívánt a porba sújtani. Brasillach azonban nyugodt, udvarias, majd-hogynem kedves maradt. Sápadt, kislíus arca, aminek börtönviselt fehérségét csak kiemelte a nyaka köré tekert drámaian vörös sál, törékeny termete és apró kezei mindmind az érzékeny kamasz látszatát erősítették. A kihallgatás alatt hosszú percekre magánál tudta tartani a szót, anélkül, hogy egy pillanatig is erőszakosnak látszott volna. A párbeszéd alatt hatszor is el tudta ismételni, különböző összefüggésekben, hogy ő az a fajta ember, aki vállalja a felelősséget tetteiért, míg mások a kibúvókat keresik. Többször sikerült úgy beállítania a németek és Pétain rendszerének utolsó pillanaton is túl tartó támogatását, mint a rendíthetetlen hazafiság másik, szintén a francia hagyományban gyökerező változatát. A sorsukat vállaló ellenállók és a következetes kollaboránsok ugyanúgy az elvek emberei. Egyként hősök, bármelyik oldalra sodorta is őket a történelem. „Nem

bánhatom meg azt, hogy ki vagyok” zárta utolsó válaszát Brasillach. Ha itt ért volna véget a tárgyalás, valószínűleg felmentették volna.

A kihallgatási szakasz lezárult, anélkül, hogy a védelem, vagy a vád tanúkat hallgatott volna meg. Ez ugyan nem volt rendkívüli eset, de itt mégis ellentmondott a várakozásoknak. Reboul és Isorni az előzetes megbeszéléseken egyeztetett meg ebben, talán azért, mert úgy ítélték, a felsorakoztatható tanúk kioltanák egymás érveit, amik amúgy is elhangzanak majd a beszédekben. Ilyen távolságból nézve úgy tűnik, ez talán a védelemnek kedvezett kicsit. Isorni megelégedett azzal, hogy a védőbeszédben felolvasson néhány passzust azokból a levelekből, amelyekben íróársak méltatták Brasillach irodalmi képességeit, de jó érzékkel nem fogadta el Mauriac ajánlkozását, hogy a tárgyaláson személyesen is tanúskodjon. Cserébe a vád is lemondott a tanúk állításáról.

Háromnegyed négykor a fekete taláros Reboul felállt, kis emelvényén az esküdtszék asztala felé fordult és belekezdett vádbeszédébe. Sok bírói hibát kellett helyrehoznia: elemében volt. Öt percen keresztül méltatta a vádlott irodalmi erényeit. Az École normale supérieure eminens diákja, aki már harmincéves kora előtt irodalmi nehézsúlyúnak számított

stílusbravúr-regényével és mélyre látó, bár nem elfogulatlan kritikáival, megkapta az intellektuális elismerést az ügyésztől. Még azt a finom distinkciót is megtette, hogy a tehetséges író valójában kritikusként vált igazán jelentőssé. Brasillach talán mulatott, talán bosszankodott ezen. A börtönből – a hiúság és a Párkák megint – ő maga küldte el Reboul-nénak dedikálva összegyűjtött kritikai írásait. Az ügyész megcsillagította kompetenciáját, jártasságát a vádlott irodalmi munkásságában. Nem mellesleg pedig ezzel tudta leghatásosabban bevezetni a vád érvelési stratégiáját. Feltette a kérdést: hogy lehet az, hogy egy ilyen tehetséges, sikeres, kiemelkedő esztétikai ítézőképességű író, aki fiatalon sokak számára kritikai tekintéllyé vált, tehetségét arra pazarolta, hogy másokat először egy „terméketlen politika”, majd a németek szolgálatába tereljen.

És jöttek egymás után a gyomorforogató idézetek az újságírói életműből. A kivénhedt kurvaként megismerésített Harmadik Köztársaságról, amelyik a gombás fertőzés és olcsó pacsulil illatát árasztva még mindig a sarkon várja kuncsaftjait. És sorban a többiek, akiket émelyítő újságírói stílusával megtámadott. A kommunisták, szabadkőművesek, a Köztársaságkormányzó politikusai, a zsidók, a Sorbonne professzorai és diákjai. Csakhogy – dörögte Reboul – a vádlott nem a politikai meggyő-

ződése, a gusztustalan és kárhuzatos véleménye vagy a gyilkos előítélete miatt áll a bíróság előtt, hanem a Büntető Törvénykönyv 75. szakasza alapján hazaárulásért. Na de mi volna a bizonyíték a hazaárulásra? Reboul itt olyan retorikai eszközhöz nyúlt, ami nem csak ma számít kétértelműnek. Brasillach egy 1944-es érzégesen németbarát cikkéből kiemelte azt a bekezdést, amelyben nosztalgikusan kijelenti, hogy „viszonyba keveredett” a „német géniusszal”, majd ezt írja: „A reflexióra hajlamos franciák ezekben az években többé-kevésbé ágyba bújtak a németekkel – bár nem veszekedés nélkül – és az emlék édes marad a számukra”. Ezért volt tehát a furcsa „terméketlen” jelző a politika szó előtt. Reboul félreérthetetlenül lebuuzta Brasillachot, akinek homoszexuális vonzalmairól sokan tudtak a közönség soraiban is. A vád tehát (nem csak) szimbolikusan a „horizontális kollaboráció” volt. Nem nagyon lehet kétségünk, hogy a homofóbiára nyíltan rájátszó retorikai mélyütés hatással volt az esküdtekre.

De persze Reboul nem hagyta ki azt a lehetőséget sem, hogy sorozatban a vádlott fejére olvassa azokat a mondatokat is, ahol különösen visszataszító könyörtelenséggel követeli francia polgártársai gyors és példás megbüntetését. Az újságíró és kritikus, akinek egyik leghatékonyabb érvelési eszköze az összefüggéseiből

kiragadott pregnáns idézet volt, most a saját szövegeiből kiemelt mondatokat volt kénytelen hallgatni. A bebörtönzött ellenállók, politikai foglyok, volt parlamenti képviselők különösen foglalkoztatták az újságíró Brasillach fantáziáját. „Minden szívfájdalom nélkül, sőt hatalmas reménységgel szólalunk fel azért, hogy koncentrációs táborba, vagy akár a kivégzőosztag elé kerüljenek”. „Miért kéne várni a kommunista képviselők kivégzésével?” És persze az elkötelezett antiszemita énje sem hallgatott a *Je suis partout* hasábjain. „Teljes egészében el kell választanunk magunktól a zsidókat, a kicsinyeket sem megtartva.” Azután ott voltak a kisebb-nagyobb feljelentéssel felérő cikkek. A Sorbonne tanári karában bújtatott ellenállókról, a Lycée Lakanal diákjairól, akik letépték a Marsall képét az osztályterem faláról, a Hérault-megyei fiatalokról, akik kifigurázták Pétain Bastille-napi beszédét. És a denuncians cikkek potenciálisan gyilkos hatásán túl ott volt még a fiatalok ideológiai megmérgezéséért viselt felelősség. A befolyásolható fiatalokat, állította Reboul, Brasillach militáns uszítása terelte a *Milice*, a „francia Gestapo” felé. Ha őket halálra ítélték a legelső perekben, akkor mi mást érdemelne a felbujtójuk? Az ügyész eljutott a retorikai végkifejlethez. A vádlott, mondta, valóban hű maradt magához. Egy árva szóval, vagy gesztussal

sem mutatott semmiféle megbánást. Pontosan Brasillach önérzetes felelősségvállalása miatt elkerülhetetlen a halálos ítélet.

Isorni teljes csendben emelkedett szólásra, hogy védőbeszédével esetleg megmentse kliense életét. Megpróbálta a Reboul által sötétre festett portrét átszínezni a hallgatóság képzeletében. A harmincöt éves „fiú”, aki pont annyi idős, mint az apja volt, amikor hősi halált halt az első világháborúban – kezdte Isorni, gyorsan örökletes családi hősiességet asszociálva védencéhez –, összetett személyiség. Nagy tehetség, aki egyaránt képes maró mondatokra és a leggyengédebb érzelmek képszerű kifejezésére. A személyiségben rejlő ellentmondás, amit már Reboul is érzékletesen vázolt, a védő számára is tartogatott lehetőséget. A mérget fröcsögő újságíró és az érzékeny író kettősebből Isorni az utóbbit próbálta megmenteni. Reboul nemzetellenes, aberrált, fiatalokat mérgező portréjával szemben Isorni a francia irodalom legközepében álló, egy egész generáció öntudatra ébredését képviselő jelentős író állította. „Számunkra Brasillach alkotásai kicsit olyanok, mint a sugárzó reggel a lelkesítő melegével, reményeivel, örök barátságával...”. De ki is volt ez a többes szám első személy a védő mondataiban? Negyedórányi tiszteletteljes irodalmi

méltatás után ez nem derült ki világosan. Hogy a vádlott máris az irodalmi panteon alakjai között szerepel, azt az ügyvéd a Brasillach védelmére írott levelekből vett idézetekkel próbálta erősíteni. Megidézett Marcel Aymé, a népszerű novellista, Paul Valéry, Paul Claudel és persze Mauriac is. Mind irodalmi állócsillagok, köztük az irodalmi ellenállás katolikus lelkiismerete. Isorni pedánsan elmagyarázta, hogy az idézett mondatok mind kikezdehetetlen irodalmi nagyságoktól származnak, még hozzá nem korábbi, talán már érvényüket veszített szövegekből, hanem friss üzenetekből, amik személyesen neki címezve érkeztek. Az enyhén sznob és kicsit kioktató hangnem világossá tette, hogy a művészi felmagasztalással valójában stratégiai hibát követett el. A „mi” a bevezető laudációban a francia magaskultúra irodalmi közönsége volt. Isorni nem az esküdtekhez beszélt, hanem a galériához és az irodalmi utókorhoz. Amikor a négy esküdthöz fordult, valószínűleg már késő volt. Idézett Brasillach börtönben írt verséből, ahol a költő nem remélt sorstársakra, képzelt barátokra talál a korábbi foglyok falba vésett mementóiban. Hiszen mind a meggyőződésükért fizettek a szabadságukkal. A valóban szép vers érzelmi hullámára felülve Isorni is költői kérdésre ragadtatta magát: civilizált nemzetek kivégezhetik-e a költőket?

A védelem fő állítása az irodalmi nagyság elismerésére épült. Isorni mély meggyőződéssel állította, a közvádló valójában véleményt kíván hallással büntetni, a per véleményekről szól, semmi többről. A vádiratban szereplő összesen három cselekedet egyike sem elég jelentős ahhoz, hogy megalapozza a legsúlyosabb büntetés igényét. A hadifogolytáborból Brasillach nem azért szabadult ki, mert a németek hazaküldték propagandistának, ezt már a kihallgatási szakaszban cáfolták. Az első németországi látogatásnak hat író-résztevője volt, mégis csak Brasillach került bíróság elé emiatt. A második felrött cselekedet, amikor a keleti fronton jártak a katyni tömeggyilkosság bizonyítékait megtekintendő, valójában riporteri kötelessége volt. A *Rive gauche* igazgatósági tagsága pedig semmiféle pénzbeli juttatással nem járt, néhány ingyenkönyvvel gyarapította csak a vádlottat. Különben is, a könyvesbolt kizárólag klasszikusokat árult, nem német propagandaműveket.

Maradt tehát a vélemény, mint a vád alapja. De hát annyira szokatlan jelenség volt-e ez? Mert a *Je suis partout* nem csak a vádlott vezércikkeit közölte. Adott oda irodalmi szöveget Marcel Aymé és Jean Anouilh is. Úgy képzem, itt Isorni jelentősegteljesen körbenézhetett. De a két név minden bizonnyal ismeretlen volt a hallgatóság négy legfontosabb

tagja előtt. Talán még Ernest Renan is, akit Isorni az „ágyba bújtunk Németországgal” fordulat forrása-ként nevezett meg. Reboul legfájdalmasabb retorikai szúrását a védő kimerítően precíz filológiai érveléssel terelte a francia irodalomtörténet klasszikusa irányába. Csak hát ez sem a megfelelő emberekből váltotta ki a helyeslő elismerést a tárgyalóteremben. Úgy tűnik, Isorni legelső sorban is *szép* tárgyalást akart.

Végül a védelem belevágott a legkockázatosabb retorikai manőverbe. Néhány akkoriban híres esetből általánosítva azzal vádolta a bíróságot, hogy olyasmikért szabnak ki súlyos ítéleteket, amikben maguk sem ártatlanok. A hazaárulási ügyeket tárgyaló egyik bíró, Bouchardon még a megszállás idején hosszú interjúkat adott, épp a *Je suis partout*-nak, amiben messziről szagló antiszemita mondatok olvashatóak. Most mégis ő ítél a hasonló ügyekben. Az igazságszolgáltatás személyi kontinuitásának hangsúlyozásával Isorni valószínűleg komoly találatot vitt be. A kor baloldali sajtója ugyanezen a – valójában kevésbé megalapozott, anekdotákra épülő – jelenségen háborodott fel. És az időszak másik legfontosabb sajtótoposza is előkerült. Ha ezek a kétes erkölcsi integritású bíróságok véleményekről és nyilvános megszólalásokról szóló

ügyekben a legsúlyosabb büntetéseket szabják ki, mit fognak tenni a megszállás valódi haszonélvezői, a németeknek beszállító vállalatok tulajdonosai perében, amikre ugye, sor fog kerülni? Mielőtt a védő eljutott volna a bíróság egyértelmű megsértéséig, visszavonult békésebb terepre. Utolsó mondataiban a halálos ítélet elutasítását kérte a lehetséges nemzeti megbékélés érdekében, hogy Franciaország éljen. ...*que vive la France*. A hazafiak kivégzés előtti mindenkori utolsó mondata szépen visszhangozhatott a tárgyalóterem hideg csöndjében.

Délután fél hétkor a vádlottat és védőjét kivezették a tárgyalóterem melletti aprócska szobába, az esküdtek visszavonultak tanácskozni, a bíró az irodájába vonult, a közönség és az újságírók kinyújtóztatták elgémberedett tagjaikat. Mindenki próbált következtetéseket levonni abból, amit az esküdtek arcán meglátni vélt. Isorni, feladatához híven biztató szavakat súgott Brasillach fülébe. A bíróságon „egérfogónak” becézett szobácskában nem lehetett könnyű a várakozás. Vajon eszébe jutott-e Jeanne d'Arc? Nem csak a szimbolikus előképekhez való vonzódása miatt, és nem is emlékezetpolitikai okokból. A Szűz persze Pétain kollaboráns rendszerének hivatalos védőszentje volt, és Marianne-t volt hivatott felváltani a nemzet megsemmisítőjeként, de Brasillachot

ennél jóval szorosabb viszony fűzte a kis orleansi parasztlányhoz. Jeanne d'Arc perének iratait a korszellem változására érzékenyen reagáló Gallimard 1941-ben adta ki és Brasillach írta hozzá az előszót. Azt az érzelmes esszét nem az ideológiai meggyőződés íratta a vele, az indok mélyen esztétikai volt. „A francia nyelv legmegindítóbb és legtisztább főműve nem írótól származik. Viszolyogtató és fájdalmas együttműködésből született egy angyaloktól meglátogatott tizenkilenc éves parasztlány és néhány pap között, akik ebből az alkalmából a kínzóivá váltak.” Számára Jeanne perének kulcsmondata ez volt: „Nem csak rátok sugárzik minden fény!” Azt gondolom, nem csak színpadias pillanataiban érezte úgy, hogy ha meg kell halnia, ő is valami magánál fontosabb igazság mártírja lesz.

Nem tudjuk, az esküdtek szobájában parázs vita vagy higgadt eszmecsere zajlott-e. Nem tudjuk, kik, hogyan szavaztak. A francia esküdtbíróóságok többségi elven döntenek. Csak azt tudjuk, hogy húsz perc után az esküdtek visszatértek a tárgyalóterembe. Mindenki felállt az ítélethirdetéshez. Vidal bíró felolvasta a határozatot. Az esküdtek a vádlottat bűnösnek találták a Büntető Törvénykönyv 75. Szakasz 37., 38., 39. bekezdése alapján. Mentő körülmény nem merült fel. A bíróság a vádlottat golyó általi halálra és teljes

vagyonek kobzásra ítélte. Brasillach meg sem rezdült. A karzat közönsége felől fújolás hallatszott.

Intermezzo: három mosoly

Hárman állnak a fényképen. Szinte vigyázzban, a testtartásban semmi lazaság, érezhető a katonai környezet hatása. Mindhárman háromnegyedprofilban, a fénykép készítőjétől kicsit balra fordulva, mintha arra lenne a közönség. A fotós profi volt, talán hivatásos katonai tudósító, jól választotta meg a szöveget. Mind a hárman mosolyognak, mind a hárman a maguk módján. A jobb oldalon vastag szövetzakóban, svájcisapkában, bal kezét félig a háta mögé rejtve Claude Jeantet áll. Ez a mosoly őszintének és lelkesültnek tűnik a szemcsés fotón. Jeantet töretlen szélsőjobboldali karrierje még diákkorában kezdődött, amikor belépett az Action Française-be. 1943 nyarán, amikor a kép készült, már régóta a Parti Populaire Français politikai bizottságának tagja, a *Le Petit Parisien* főszerkesztője, a vichy kormány Külföldi Sajtószolgálatának vezetője volt. A háború után kényszermunkára ítélték, ahonnan pár év után szabadult és a politikai újságíráshoz is visszatért. 1982-ben, hetvenkilenc évesen halt meg.

Középen a két másikhoz képest medve alkatú férfi szürke Wehr-

macht egyenruhában. Hadnagy. Feketekeretes szemüveg a sapkaellenző alatt. A kövérkés arcon félreismerhetetlenül elégedett a mosoly. Jacques Doriot, Saint Denis volt kommunista polgármestere, akit a párt korát pár évvel megelőző népfreontos vonzalmai miatt zárt ki. Mire Léon Blum kormányt alakított, a szélsőjobboldalra sodródó Doriotban már kemény, fasiszta elkötelezettségű ellenfelet talált. 1936-ban pedig megalapította a szélsőségesen nacionalista *Parti Populaire Français*. A németek bevonulása után olyannyira kevesellte a kollaborációt, hogy újabb szervezetet segített létrehozni, ezúttal már katonai célból – a Francia Önkéntesek Légióját (*Legion des Volontaires Français*), amely a Wehrmacht kötelékében végigharcolta a keleti frontot a moszkvai csatától a berlini összeomlásig. A párkák vele talán jóindulatúak voltak. 1945. február 22-én egy vadászrepülő géppuskasorozata tépte szét az autójában.

A bal szélén sötét öltönyben, fekete szarukeretes szemüvegben, oldalra nyalt hajjal Brasillach, aki a megtermett Doriot mellett még törekenyebbnek, még kamaszabbnak látszik. Enyhén félrebillent fej, és a szája szögletében – hiába nézem sokáig, nem tudok szabadulni az érzéstől – kaján mosoly. Mint akinek már megint igaza lett vélt, vagy valódi ellenfeleivel szemben. A három

furcsa mosoly mögött nehéz páncélautó, egy Wehrmacht felségjelzésű Panhard 178-as szürke tömbje. 1943 júniusa, a francia újságírócsoport látogatása a Katyn mellett tavasszal felfedezett lengyel tömegsíroknál. A képen a jól végzett munka büszkesége vigyorog egy világégés kellős közepén.

Harmadik felvonás: „mindenkinek erre az egységre kell törekednie”

Az ítéleten nem csak Brasillach néhai politikai barátai ütköztek meg. Ők jórészt amúgy is távolról, többnyire Franciaország határain kívülről figyelték az eseményeket, az otthon lévők pedig érthető okokból nem nagyon akarták exponálni magukat az „irodalmi kollaboráció” önmagán túlnövő pere kapcsán. Az ősz eleje óta folyó vita az *épuration* természetéről és értelméről új fordulatot vett. Három író, Francois Mauriac, Marcel Aymé és Jean Anouilh petíciót kezdeményezett, amelyben De Gaulle-t államfői kegyelem gyakorlására kérik. A szöveg az első, meglehetősen zavaros és politikailag használhatatlan változat után rendkívül tömör lett:

„Alulírottak, megemlékezve arról, hogy Brasillach hadnagy, Robert Brasillach atyja 1914. november 11-én életét

adta hazájáért, tisztelettel arra kéri De Gaulle tábornokot, kormányfőt, hogy támogatólag mérlegelje az 1945. január 19-én halálra ítélt Robert Brasillach hozzá intézett kegyelmi kérvényét”.

Aymé, aki publikált novellákat a *Je suis partout*-ban is, zsigeri anarchista volt és maradt élete végéig. Ő kedvelte néhai szerkesztőjét és utálta a mindenkori államot. Mauriacból viszont a valódi, mély, tiszteletet érdemlő keresztény megbocsátás beszélt. Az idős író nemcsak hogy tevékeny tagja volt az irodalmi ellenállásnak francia akadémiai tagsága ellenére, de még Brasillach céltáblája is volt a harmincas évek közepe óta. Tucatnyinál is több szövegben fröcscentette rá maró mondatait, feljelentés-szágú kritikáit. Valószínűleg Brasillach maga lehetett a legjobban meglepve, hogy nem veszélytelen gúnyolódásainak öreg tárgya mire hajlandó a megmentéséért. Jean Anouilh, aki még csak harmincnégy éves volt ekkor, inkább csak diffúz intézményellenessége vezethette. És nem is nagyon tudta, hogy mit vállal magára. Késői visszaemlékezése szerint egyik reggel még fiatalemberként indult el aláírásokat szerezni a színházi világból. Nyolc nap folyamatos kopogtatás után, mint egy nyomasztó Grimm mesében, öregemberként ért haza. Néha megpróbálom elképzelni azokat a beszélgetéseket a félig nyitott ajtóknban.

Nem teljesen bizonyos az aláírók száma. Nem volt egyetlen ív, amin az aláírások gyűltek volna. Volt, aki táviratilag, mások telefonon értesítették a szervezőket a támogatásukról. A tábornok elé kerülő lapon ötvenhét név szerepelt. Volt köztük pár kultúrtörténeti jelentőségű is. Viszont arról elég keveset tudunk, hogy kik utasították el az aláírást a felkérés ellenére. Gide, akit Brasillach már 1931-ben eltemetett íróként, kevésbé volt megbocsátó, mint Mauriac. Brasillach anyja fordult hozzá egy kétségbeesett levélben, de nem volt foganatja. Mivel más művészeti ágakból is megkerestek jelentős személyiségeket, a kérés Picassóhoz is eljutott. Visszautasítását állítólag azzal indokolta, hogy a Francia Kommunista Párt nem venné jó néven. A költő és esszéista Claude Roy, aki a hadifogságot Brasillach barátjaként szélsőjobboldali meggyőződéssel kezdte, majd Aragon hatására vált baloldallivá, hogy 1945-re már kommunistának vallja magát, először aláírta az ívet, majd visszavonta aláírását. Isorninak kicsit zavarosan azzal érvelt, hogy az apósa Brasillach egyik feljelentő cikkének esett áldozatul (ami persze az eredeti aláírást teszi nehezen érthetővé). Sartre, aki ekkorra már a háború utáni francia intellektuális élet tekintélyes csillagának számított, megúsza a döntést. Éppen Amerikában járt, egy újságíró-delegációval. Camus javas-

latára kapta a Combat számára fenn- tartott egyik helyet a küldöttségben, bár soha nem volt a lap munkatársa. Sürögnyben kérték az aláírását. Válasz nem érkezett tőle, és később sem fedte fel az ítéletről alkotott véleményét. Simone de Beauvoir ennél karakánabb volt, kategorikusan megtagadta az aláírást. Egy évvel később a *Les Temps Modernes* ötödik számában a Perről szóló hosszú esszében közzé is tette indokait.

A *Szemet szemért* címet viselő írás önmagában sem érdektelen. Felbukkan benne sok olyan motívum, ami szerepel Beauvoir ekkoriban születő könyvében, *A kétértelműség erkölcsében*. Az esszé, ahogyan a könyv is, válaszkíséret arra a nem éppen egyszerű kérdésre, hogy a Sartre által kifejtett egzisztencialista ontológia tetejére felhúzható-e olyan erkölcsfilozófia, ami kapcsolatot teremt a világba vetett ember tragikus és kikerülhetetlen szabadsága és az egzisztencialisták által hangoztatott, meglehetősen merev erkölcsi álláspontok között. Mert hiszen ha az „emberi természet” antropológiai illúzió, ha értékeinket magunk alkotjuk a folytonos és kikerülhetetlen döntéseink, választásaink révén, ha a másik ember, a maga ítélkező, értékelő tekintetével folyton a „rosszhiszeműség” ingoványába csalogat, ahol önazonosságunk feloldódik az

elvárásokban, ha tehát nincs más, csak a szabadság gyötrelme, akkor vajmi keveset mondhatunk arról, hogy mi is volna a jó élet és hogyan kell viszonyulnunk embertársainkhoz. Márpedig az utóbbira vonatkozó implicit és explicit normákban éppen nem szűkölködött a marxista baloldalhoz politikailag közel álló társaság.

Beauvoir élete végéig nem tekintette magát hivatalosan filozófusnak, és ezzel el is érte, hogy kritikusai ezen a téren a hírnév valutáját sokkal magasabbra értékelő társa epigonjaként kezeljék. Pedig jól képzett volt, és mára már igazolhatóan nemegyszer kreatívabb is Sartre-nál. Ötleteit a férfi különösebb skrupulusok nélkül építette bele saját munkáiba. Az egzisztencialista etika heroikus vállalkozása, ha nem is volt teljesen sikeres, de a későbbi sartre-i sztárelőadások valószínűleg fantázia-szülte erkölcsi példatáránál sokkal alaposabban körbejárta, hogy a szabadság értelmes gyakorlása miért fonódik össze szétválaszthatatlanul a mások szabadságának akarásával. A mag pedig az autentikus élet. A meggyőződés, a választott, kiküzdött értékek és a cselekvő döntés összhangja. Mindez pedig időbeli konzisztenciát is követel. És éppen ettől lett a *Szemet szemért* végkövetkeztetése is kétértelmű, ha nem éppen paradox. Mert az egész perben a leginkább szemet szűrő jelenség

– Beauvoir szerint is – Brasillach következetes „felelősségvállalása” volt.

„Nem igaz, hogy az idő elválasztja az embert saját magától, mert minden embernek az a dolga, hogy létrehozza az egységet azzal, hogy múltját beleszővi a jövőről alkotott tervébe. Hogy az ember élete értelmet nyerjen, a rosszért ugyanúgy felelősséget kell vállalnia, mint a jóért [...] Brasillach hozzáállása megérintett. Bátran vállalta az életét a sajátjaként. De éppen emiatt lett azonos a múltjával. Azzal, hogy vindikálta magának a szabadságot, a büntetését is felvállalta. Úgy láttam, mindenkinek erre az egységre kell törekednie, amit ő kialakított a hónapok és évek során.”

Tehát a vádlottnak részben legalábbis azért kellett volna meghalnia, mert példaértékűen gyakorolta az egzisztencialista erkölcsfilozófia legfőbb erényét, a vélemények, szavak, tettek egységét, az autenticitást.

Az aláírók elég vegyes társaságot alkottak. Az ötvenhétből csak három vett részt az ellenállásban, de a szervezők arra is ügyeltek, hogy nyilvánvaló kollaborációval gyanúsítható személy se legyen a listán. Még így is voltak páran köztük, akik azt gondolhatták, hogy csak a szerencsén múlt, hogy maguk nem váltak

az *épuration* céltáblájává. Ide tartozott többek között Arthur Honegger francia születésű svájci zeneszerző, aki a náci meghívást elfogadva az egyik díszvendég volt Mozart halálának százötvenedik évfordulóján rendezett egyhetes ünneppsorozatban. A Propagandaminisztérium persze annak ellenére hívta meg, hogy a hivatalos náci kritika Honegger műveit degenerált művészetnek tekintette, és a Birodalom területén betiltotta. (A hivatalos meghívások elfogadása a Reich területére és a kollaboráns sajtóban való publikálás állandó tétel volt az intézményes tisztogatás listáinak összeállításakor). A két jelentős festő André Derain és Maurice de Vlaminck mellett csak kevés irodalmi nagyság volt az aláírók között. Mauriac, Paul Claudel, Colette, Paul Valéry. Cocteau neve szintén ott szerepel a lapon, pedig nem volt nagy véleménnyel Brasillachról. „Abszurd és kártékony embernek tartom, de aláírom, mert elegendem van abból, hogy írókat ítélnek halálra, miközben a német hadsereg beszállítóit békén hagyják” – írta naplójába január 25-én. Mellesleg Cocteau is rávetült a kollaboráció árnyéka a „Breker-affér” miatt. Arno Breker, Hitler kedvenc szobrása a húszas évektől kezdve többször járt Párizsban és szoros kapcsolatai voltak francia művészkörökben. 1942 nyarán Drieu La Rochelle és a *Groupe Collaboration* más tagjai szorgalmazására

Breker nagyszabású, gyűjteményes kiállítást rendezett Párizsban. Coc-teau jeles kollaboránsok társaságában fényképezkedett az ünnepélyes megnyitón, majd lelkesen méltató cikket írt az eseményről. Másrészt eközben viszont kihívó homoszexualitása miatt (ekkoriban a színész Jean Marais-val élt együtt) rendszeres céltáblája volt a szélsőjobb hecc-lapjainak. A *Je suis partout* sem volt kivétel. Amúgy nem nagyon akart ő mást, mint élni a polgári közönséget néha megbotránkozató jeles párizsi művész megszokott életét, háború, megszállás ide vagy oda.

Talán a legérdekesebb, és számomra mindenképpen legfontosabb aláíró Albert Camus volt. A Mauriac-kal folytatott vezércikk-polémia nyomán nem nagyon számíthatott rá, hogy Aymé őt is fel fogja keresni. Saját bevallása szerint egy egész álmatlan éjszakán át forgatta magában a kérdést, hogy neki, személyesen mi is itt a teendője. Kerekén megírta Ayménak, hogy ugyan aláírja, de nem Brasillach miatt, akit íróként jelentéktelennek, emberként visolyogtatónak tart. Kizárólag azért lesz ott a neve a kérelmen, mert a halálbüntetés elvi ellensége. Tudjuk, hogy apjáról, akit nem ismert, anyja elbeszélése nyomán mélyen megragadt benne egy történet. A keménykezű munkás egyszer tanúja volt egy nyilvános kivégzésnek. Amikor remegve hazaért, elhányta magát. És

közben nincs okunk kétségbe vonni Lucien Camus személyes bátorságát, aki az első világháború legelső heteiben a Marne-i csatában esett el. A hősi halott fia mégsem érzett kicsinyke szimpátiát sem a másik hősi halott fia iránt. Ahogy megírta Ayménak a válaszlevelében, pontosan tisztában volt vele, hogy az ő erkölcsi fenntartása Brasillach barátai szemében nevetség tárgya lett volna, ahogy azzal is, hogy fordított esetben Brasillachnak, vagy barátainak esze ágában sem lett volna hasonló petíciót aláírni az ő, vagy az ellenállásbeli barátai megmentése érdekében. Nem neki tartozott tehát ezzel a gesztussal, hanem magának. Vagy soha nem látott apja emlékének. A döntés jelentőségét nem csökkenti, sőt az én szememben egyenesen növeli, hogy a hivatkozott erkölcsi skrupulust, bár őszinteségéhez nem fér kétség, a nyilvános vitában Camus egyszer sem említette. Többször érvelt viszont a büntetés, akár a nemzet életéből való eltávolítás erkölcsi szükségessége mellett. A valódi morális meggyőződés csapott össze benne a cinikus árulással szemben érzett valódi, forró indulattal.

Mauriacot február 3-án délben a Rue Saint-Dominique ideiglenes miniszterelnöki hivatalában fogadta De Gaulle. Az idős író valamiért reménnyel töltötte el a rövid találkozást

a látványosan udvarias tábornokkal. Isorni, akit aznap este Bois de Boulogne-beli magánrezidenciáján fogadott Franciaország első embere, kevésbé volt bizakodó. A tábornok végighallgatta szépen felépített érveit, de a saját gondolatait nem nagyon volt hajlandó megosztani a védővel. Végül aznap este aláírta a kivégzést elrendelő határozatot. Isorni politikai motívumot gyanított a háttérben, szerinte a tábornok nem akarta magát kitenni a kommunisták támadásának, nem akart gyengekezűnek látszani. De Gaulle mindenesetre megtartotta magának az ügyvel kapcsolatos gondolatait. Visszaemlékezéseiben egy jellegzetes, rövid, de Gaulle-i mondat erejéig érintette az ügyet. „Az irodalomban, mint mindenhol máshol, a tehetség felelősséggel jár.” A tábornok lebilincselő arroganciája átsüt a megfellebbezhetetlen igazolásnak szánt mondaton. De Gaulle számára a becsület elvont követelménye mindent felülírt. Az elvont tehetség nem.

A jobboldali mitológiában szinte azonnal megszülettek a különböző elméletek a tábornok döntésének magyarázatára. Némelyikük, többnyire a később születettek, egyszerre próbálták meg jó színben feltüntetni az elítéltet és a kegyelmet megtagadó tábornokot, hogy mindkettőjüket megmentsék a jobboldal politikai panteonja számára. A legfantáziadúsabb megoldás szerint az egyik titkár

becsempészte volna a kegyelmi kérvény mappájába az *Ambiance* magazin január 17-i számának címlapfotóját, amelyen az elhíresült három mosoly látható. A tábornok, aki nem ismerte személyesen Brasillachot, azt hitte, a középső, német egyenruhás férfi az, és ez megpecsételte az író sorsát. Bár az irodalom tájkán szinte minden lehetséges, ez még a szorgos párkáktól is túlzás lett volna. A mappát megvizsgáló történésznő, Alice Kaplan, nem talált ilyen fotót az iratok között. Nem az a kaján mosoly lett a veszte.

Február 6-án kora reggel jött a borbély a fogolyhoz. Megborotválta, utána Brasillach meggyónt a börtön papjának. Védőjének jelentőségteljesen megismételte a dátumot. Ezen a napon majd rá és a tizenegy évvel korábban elesettekre fognak emlékezni. A saját halálát nem felejtette el szimbolikus kapcsolatba hozni a Népfrent kormány elleni jobboldali lázongással. Átszállították a Montrouge erődbe, ahol már várta a tizenkét fős kivégzőosztag. Brasillach nem hagyta bekötni a szemét. A találó, tömör mondatok irodalmi szakembere utolsó szavaival sem tudott ellenállni a *bon mot* csábításának. „Vive la France, quand même!” „És mégis éljen Franciaország!”

Epilógus: mitől tisztul valójában?

Ez csak egy apró remegés volt a háborút túlélte Európa bosszút, igazságkeresést és hatalomvágyat szétválaszthatatlan eleggyé dagasztó viharában. A kilencezer francia, aki 1944 bosszúszomjas hónapjaiban a „vad tisztogatás” áldozata lett, csak igazolta a hetvenhárom éves francia radikális exminiszterelnök, Édouard Herriot szavait: „Mielőtt a republikánusok újra hatalomra jutnának, Franciaországnak vérfürdőn kell keresztülmennie.” A dühöngés hónapjai nem leptek meg senkit. Olaszországban a háború utáni népítélet, majd hivatalos tisztogatás több mint tizenötezer halottal járult hozzá a morbid megtisztulás-igényhez. Kelet-Európából csak becsléseink vannak. És ez mind-mind eltörpült a háború pusztításához, genocídiumához, rombolásához képest. 1945 és 1950 között közel ötvenmillióan vándoroltak, ingóságokat cipelve Európa utjain. A pokoli halálözön végén szinte semmit nem jelentett ez az egy kivégzés, ez

az egy ítélet, ez a vita. Camus megszenvedett gesztusa, az erkölcsi elvében kért kegyelem a megvetett, emberi szimpátiájára nem méltó kollaboráns számára szinte a semminél is kevesebb a huszadik század első felének tömeges tragédiáihoz viszonyítva. És mégis ehhez térek vissza újra és újra. Camus pár emberi mondatához. Mert olyan mély, titokzatos és reményt keltő, mint maga Galéné, a nyugodt tenger istennője, akivel Kalamota szigetén szoktam találkozni, amikor a hegytetőről a párálló Nagy Semmibe veszik a tekintetem.

Az íráshoz egyebek között felhasználtam Alice Kaplan kitűnő monográfiáját a Brasillach-perről (*The Collaborator*, Chicago, 2000.), Gisele Sapiro alapos művét az írók háborújáról (*La Guerre des écrivains*, 1940–1953. Paris, 1999.) Oliver Todd már magyarul is elérhető Camus-életrajzát és Maaria Santos-Sainz remek monográfiáját Camus újságírói pályafutásáról (*Albert Camus, journaliste*. Paris, 2019).

© Fortepan / Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum / Archívum / Negatívtár /
Schauschek János gyűjteménye, 1931

Alattvalók öröme

R. emlékére

Magára húzta éveit. Bezárt minden ajtót. Nem akart magához venni többé semmit. Nem mert ne lett volna értelme. Nem keresett értelmet. És nem, mert fáradt vagy beteg lett volna. Egyszerűen túl sok volt, ami volt vagy ami nem volt, s ezzel a túl sokkal akart megvívni?, elszámolni? vagy szimplán el akarta viselni, amiből többet, ha már a leltárt olyan akkurátusan elkészítette, nem tudott volna.

Lemondta a szállítókat és a futárokat. Nem kért reggelit, ebédet és fitt uzsonnát se. Nem kérte a cserealkalmakat. Ami elromlott, nem akart helyette működni. Ami kiürült, nem akarta feltölteni. Az elvétett szavakat nem kívánta kijavítani. Nem akarta, hogy bármi, legyen az tárgy, élmény vagy alkalom, betérjen még hozzá. Liftezett az éveiben, az évek jöttek, mentek, illetve ő volt a jöttment bennük, kiszállt a különböző mélységekben. Azt képzelte, ha most van a kilépés szintjén, akkor a születése mélyen, mélyen a föld alatt történhetett. Föld alatti születés. Ez valami büszkeségfélével töltötte el, mégiscsak különös az ilyesmi. S egy apró, villanásnyi időre örült, hogy kijutott, akár ha rövidre is, valamiféle fényre, ha a pusztulás pompájának a fénye, akkor is fény, fény és derű.

Soha nem engedte még ennyire közel magához az emlékeit. Emellett az emlékekből való lassú elmaradás ínségességének átérzéséhez is elég bátor volt. Hol rátörtek, hol elmaradtak. S azt vette észre, ha érkeznek, valahogy párban vagy többedmagukkal keresik fel. Egyik hozta magával a másikat. A szívben elfakult arckép az elmosódott vállíveket. A bolond ifjúság az egész elhibázott

életet. Mintha féltek volna egyedül beugrani hozzá. Aztán möbiusz-szalagokba rendeződtek, valamiféle magyarázatokba fonódva haraptak saját farkukba, majd megsokszorozták magukat. Ez volt a pont, amikor képes volt kinevetni őket. A legmélyebb, legrútább, legfélelmetesebb is meg tudott szelidülni a nevetéstől. Ezt a megszelidültséget, ezt a végső tompaságot, hogy már nem remeg meg tőlük, hogy már csak göröngyként aprót koppannak, ezt kereste.

Nem készült öngyilkosságra, nem szerette a túlzásokat. Nem ment korábban se más után az élet egyre mélyebb erdejébe, mert minek. Az elfogyás eleganciájára vágyott. Míg töltekezik a saját múltjával, valahogy fogyjon el. Amiképp az emlékeit jámborságra intve fájdalommentesíteni akarta az elméjét, azonképp kérte a teste tapintatát. Szervedélyek helyett a hús békéjét. Azt, amiben sose hitt. Esdekelt a májfoltjainak és a ráncainak, legyenek segítségére. Csak hát a test hibái, foltjai, tökéletlensége, nevetésre ingerlő volta alig csökkentették a hús sóvárgását. A testén nem fogott a nevetés.

Tovább liftezett, alászállt. Minden emelet, nevezzük éveknek, drabális eltévelyedésnek tűnt. Mintha nem lett volna idő, amivel rendesen vagy legalábbis valahogy el tudott volna számolni. A lift ajtaja könnyen nyílt, szinte vidoran lökte ki egy-egy évébe, ám minden emelet ki- és bejáratán ott függött a „sikertelen” tábla. Unalmas látvány. Hát akkor meddő életet élt. Hiábavalót akkor is, ha eljutott a vágyott állapotig, hogy már nem reszketett meg a felidézett tekintetére, és valljuk meg, nemegyszer idézte fel azt a tekintetet, de még a nevét is, ha alkalom nyílt rá, nyugodtan ejtette ki.

Ki akarta rádiózni magát. Eltévesztett köszönések, elvétett szavak, összetépett levelek, csak ilyesmikre emlékezett. Meg hogy sose volt a maga ura. Mintha bábként élte volna le az életét. Mintha alattvalónak termett volna. Akinek nincs önálló fél perce, nincs mások által meg nem határozott lépése. Mint aki örökkön felsőbb parancsokra áhítozik. Vagy mint akinek végleg félrecsúszott.

De legalább volt uralkodója, aki végigkísérte, aki ekképp mégsem hagyta el, örvendezett a felismerésen, lerántotta magáról évei szakadt takaróját, s szét-áradt rajta a boldogság. Szóval ez volt, ami volt. Ez volt a társ, a hűség kissé idétlen-időtlen szobra. S hogy az újból kihívott futár és a szállító, májfolt és ráncok ide vagy oda, egy másik élet lehetőségét vagy csak egy újabb uralkodóba való alattvalói belekapaszkodást jelentette-e, ezt pontosan jelzi az eltévesztett, illetve a korrektil megválasztott elköszönés.

© Fortepan / Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum / Archívum / Negatívtár / Schauschek János gyűjteménye, 1931

Szócs Petra

LEVÉL A LÁZADÓNAK

A fehér és piros gyertyák a fa két oldalán
ugyanúgy helyezkedjenek el,
legalábbis én azt szeretném,
és az én házamban vagyunk.
Te ezt biztosan nem érted,
felforgatnád a világot,
az előbb is lecsaptad a mosógép tetejét,
mindig olyan merész voltál.
Semmi nem jó neked,
mindig másik sampon kellett,
és belerúgtál a virágpalcba,
mikor ledobtad a cipődet.

Hiába nyírnak szép parkokat,
neked a szúrós bokrok hiányoznak,
és hiába vezetnek be segélyeket,
te a korhatárra panaszkodsz.

Mindig ilyen voltál, és mindig annyira gyűlöltelek,
későn kelsz, későn fekszel, görbe a hátad.

Sosem fogod megérteni, mi a rend.

A PÁLCALÁBÚ MADÁR

Meztelen hátára volt büszke
és a nagybátyjára,
akit elütött egy autó.

Zöld szalvétákra firkált sorokat
az Ómagyar Mária-siralomból.
Te vered hullottya
én junhom olélottya.

Porszemek a levegőben,
mondta. Mindig azt hiszem,
hogy jön hozzám valaki,
de csak porszemek táncolnak a levegőben.

Kirúzsozva, lassan, pálcálábakon
közeledett a lejáráshoz.
Buol oszuk, epedék, gondolta.
Mire odaérek a metróhoz, megöregszem.

Tóth Réka Ágnes

A HALAK KORA

A történet
a kisebbik szobában elfér.
Ahová nem rakunk mást,
csak a lomokat. Nem nevezel
a nevemen egy ideje már.
A kávé lefő reggelre mindig
és a zaccot nem oda dobom,
ahova kellene. Nem veszed észre.
Csak azokat a bögréket használjuk,
amiket együtt vettünk, skarlát
íbiszek és virágminták
egyensúlyoznak ott, ahol
a vonal alatt marad minden.

Ez a halak kora lesz.
Tegnap mondták be,
amikor a rádió adását
megzavarta egy eltévedt varjúraj.
A dalokat nem tanultuk meg,
de ilyenkor a dallamokat átírják,
csak a sorok maradnak ugyanazok.
Ma kell összegyűlnünk, hogy
átismételjük őket. Nem árulhatod el
magad. Pikkelyeket ragasztunk

a csempékre, hogy gyakoroljuk
a szájmozgást. Ilyen egy ismétlődő
hang, ami nem a te torkodból jön.
Minden visszaverődött fényben
téged láttalak. Megnyitom a csapot.

És most úszunk lefelé az utcán,
a lámpák sárgán villognak.
Ne nézz hátra. Mögöttünk
már mindenki sóbálvány,
csak az én kezem világít.
A város elhagy, az utcák
feltöltődnek. Én nem ilyen
szobor vagyok, de így se nyerek
ebben a játékban, ahol az örvények
helyettem fóliázzák be azokat
az álmokat, amiket azt mondtad,
megtarthatok.

TEMPÓ

Huszonharmadikként rajtoltam el.
Azt mondták, ez nem verseny, mégis
mindenkin rajtszámok. Nem számít
mikor érsz be, de mérik az időt.
Stopperórákat kattintgatnak úgy,
hogy ne lásd. Beállítják a kilométereket.
Neked távolabb vannak a kövek.
Nincs pisztolydörrenés. Indulj,
ahogy elindulnak melletted,
és ne a csíkokat nézd a betonon közben.
Azok nem vezetnek sehova.
Futsz és szólnál, hogy te már
elkezdted, de elhagynak a részidők
és túl rövid a kábel. Engedd el
a mikrofont végre.

Szóljon valami zene helyetted.
Hangodat más használja már.
A frissítőpontokra nem vesztegetsz
időt. Testedben folyadékok cserélnek
helyet, csak az izzadság hagy el téged,
csak a só nem marad veled. Majd az
izmaid vesznek levegőt helyetted,
amit nem felejtész el, ők megtesznek.
A szád egy üres barlang, ahová
hazamenni jó csak.
A szád egy kiégett templom,
amiben nem nőnek virágok.
A szád már nem a tiéd.
Egy néma madár lakik benne.
Kanyarodj le a harmadik kereszteződésnél:
őt viszed a tengerhez.

ODÚ

Ha mindent elolvastál,
ereszkezdj négykézláb,
és indulj el a tornác alá,
ahol kő, sár, szikkadt por
tapad rád, ahogy befelé
haladsz, és a sötét rád ragad,
nem moshatod le, egyből
otthonossá válik a szűk,
hívogató odú, amit nem
te ástál, mégis rád szabtak,
a te tested tölti ki hiányait,
amit a csend hagyott,
a félrefordult és elvesztett
fintorok, a szemforgatás,
amit mindenki más utált,
téged kivéve, és most nem
csinálhatod senkinek, csak

magadnak, de itt nem tükör vagy,
az üvegben nem ismernek
magukra a körvonalak,
csak egy elmosódott folt vibrál,
kicsit világít, mielőtt még
becsuknád a szemed,
és kúsznál tovább, ahogy gyerekként,
nem akartál felállni,
a magasság szédítő óriás,
a magasság veszélyes távlat,
ha messze kerülsz a földtől,
lecsaphat rád egy eltévedt
madárhad, aminek a fészket
ide rejtetted régen,
és most a helyére készülsz
feküdni, a tojáshéjak raknak
párnát, de álmodat sehol sem
közvetítik majd, a feliratokat
hiába rakosgatod.

© Fortepan / Révay Péter, 1931

A kenyérlapát

»Litvin nőt, Úristen?!... Pfuj, litvint,
de hisz az ördögtől való!«
»Aha, legyen ám ördögtől,
csak ne tetőled!«
(ukrán folklór)

Jarila hegye fölött vidáman kelt fel a nap, nem úgy, ahogyan Cit kedvéhez illett volna. De mit is tehetnél a nappal? Jarilával? Itt bizony magaddal sem tudsz mit kezdeni, nemhogy egy istennel...

Az utóbbi években Jarila valamiért nem szerette Nalsanit. Tessék, az idén, még nyár elején elégette a kenyérnekvalót. Miért küldte a bajt, kire és mire haragudott meg? – ezt még Tur vaidelot, Perun főpapja, de a legfőbb igemondó Kriva-Krivejta sem tudta, pedig ő azért jött el Krevába¹, hogy áldozatot mutasson be Jarilának. Egész júniusban akkora volt a hőség, hogy úgy tűnt, a kövek is elolvadnak. Cit családjára, amelyik rövidesen egy újabb éhes szájjal bővül ki, télen éhínség várt. De nem ám csak Cit családja, hanem az egész Kreva, sőt az egész Nalsani, melynek földjén a napsugarak okozta tűvészek nélkül is alig-alig lehetett miből megélni, az idén éhezni fog.

– Adjátok a kenyérlapátot – mondta Cit a fiainak, amint megreggeliztek, majd letette kanalát az üres tál mellé, miután kenyérral kitörölte. – Milava nemsokára szül, nekem meg már...

Fiai: Vit, a legidősebb, Dan, a középső, Milava férje, akitől maholnap Citnek unokája lesz, és Jur, a legfiatalabb, befejezték az evést, szintén kitörölték kenyérral kanalaikat és letették az asztalra.

– Ma?... Vagy holnap? – kérdezte Vit a legidősebb jogán. És miután apja az első kérdésre nem felelt, a másodikra pedig bólintott, Vit asztalt bontott. – Ha holnap, hát holnap.

Utána Dan és Jur is felállt. Nem volt már miről beszélni. Az apjuk akarata – atyai akarat. Amit mondott, annak úgy kell lennie.

Nalsani földjén ősidők óta volt szokásban: ha a ház ura megöregedett, legyengült, nem bírta a kenyeret már sem elvetni, sem learatni, sem kicsépelni, hanem csak megenni – vagy átköltözött a tiszta, az úri sarokból, a kemen-

ce mögé, vagy, hogy ne legyen a családban ingyenélő, kérte, hogy lapátolják el.

A legtöbben a kemence mögötti sarkot választották. A lapátot az választotta, aki nem akarta élete végét egerek közt élni le.

A hagyomány szerint a pajtából kellett azt a lapátot elővenni, amellyel a gabonát szitálták, vagy a házból, amelyikkel a kenyeret vetették a kemencébe. Hogy köze legyen a kenyérhez – így világos volt: vége. Jóllakott vagy sem, de eleget evett már ez az ember. Megette már a kenyerét.

Naplemente előtt felment Jarila hegyére a kenyérlapáttal, kilencszer körbejárta a hegycsúcsot, a kegyhelynél letérdelt és imádkozott Jarilához, és ama percben, amikor a nap lebukott a láthatár mögé, ő is utánahajolt, fejét az áldozati kőre fektetve. A kenyérlapátot, amit ő hozott fel a vállán, legkisebb fia vette kézbe és tarkón vágta vele. A hagyomány megkövetelte, hogy a legkisebb fia legyen az – így zárult le az élet soros köre. A nap utolsó szikráival egyszerre fröccsen, prűszköl a vér, és az élet is a nappal együtt vonul, hanyatlik a föld és az ég határvonala mögé...

Cit nem választhatta a kemence mögötti helyet.

– Mi ütött apánkba? – kérdezte Dan a testvéreitől, miközben kunyhójába készült a Bagusi erdőbe, ahol nyírfát háncsolt, gyantát, kátrányt főzött, szemet égetett. – Nem jött még el az ideje, erejénél van még...

– Egészségesebb lesz a fiad – bólintott Vit Milava felé, aki a fészert falánál süttette hatalmas hasát a nappal. – Maholnap egy éhes szájjal több lesz minálunk. Tehát egy szájjal kevesebbnek is kell lennie.

„Ki tudta, hogy éhínség lesz...” – akarta mondani Dan, de Jur hamarabb szólalt meg: „Minek hibáztatod őt? Nem tudhatta, hogy éhínség lesz. És ha tudta volna, akkor?...”

Evvel vége is lett a fivérek közötti beszédnek. Jur ment a méheihez, Vit pedig ránézett Milava kerek hasa fölött a kerek mellére, megnyalta a szája szélét és ezt mondta:

– Azért. Nem kellett volna ezt a szmolenszki nőt idehurcolni. Minden bajunk miatta van. Még meglátod, Dan: bajainknak még nincs vége. Ha nem így van, ne fogjak halat a folyón, vadra se találjak az erdőben...

Családjukban Jur méhészzel foglalkozott, erdei méhész volt, hisz mivel foglalkozhatna mással egy félkarú, mint méhekkal. Vit pedig vadászott és halászott. Összehajtogatta a megszártított hálókat, hogy pisztrángra vesse ki a Kreuljánkán, még egyszer Milavára pillantott és indult a folyóra.

A múltról Vit igazat beszélt. Azonban arról, hogy mi lesz, az istenek tudhatnak, de nem Vit.

A bajok azután kezdődtek, hogy megtámadták a Szmolenszki fejedelemséget, ahonnan a nalsaniak gazdagon megrakott szekerekkel tértek vissza, Dan még hozzá egy rabnővel is. Nem tudta, hogy hívják valójában, nem mondta meg, így hát Dan maga adta a rabnőnek a Milava nevet. Persze az igazi neve más volt, valami keresztény név, a szmolenszkiek nem ragaszkodtak úgy a pogány valláshoz és elődeik hagyományaihoz, mint a nalsaniak, de hát nem mindegy, hogy mi a neve ennek a gyönyörűségnek?...

Milava olyan szép volt, mint Ljalja, a szépség istennője. Sudár, hajlékony, szeme égszínkék, bőre hófehér, haja szurokfekete. Dan elmondta, hogy a fejedelmi palotában lelt rá, de hogy mit keresett ott, kicsoda is volt ő, ezt Milavától képtelenség volt megtudni.

A nalsaniek utolsó hadjárata idejére a szmolenszkieket az Arany Horda már megsarcolta, tehát úgy jött ki, hogy a nalsaniek Szmolenszkból nem az övéket hordozták el, hanem a Horda jussát. Így aztán nem egész egy évre rá Nalsanire rontott Buruldáj dühödt lovasserege, Vaszilko Romanovics volhíniai fejedelem csapatával kiegészülve. Daumont Nalsani fejedelem Navahrudakba fordult, a sógorához, Mindaug litván nagyfejedelemhez, aki azonban megtagadta a segítséget². Célja egészen más volt: Navahrudakhoz, Litvániához akarta csatolni Nalsanit, miután Buruldáj támadása legyengítette azt. Krevába pedig Vaszilko volhíniai fejedelemmel együtt lovagolt be Gleb szmolenszki fejedelem, együtt rombolták le és gyújtották fel Krevát, mikor a rabnőt keresték, akiről azt állították, hogy a szmolenszki fejedelemnek volt menyasszonya, de nem találták meg, mert Dan a kunyhójában rejtette el, a Bagusi erdőben.

Amikor Vaszilko és Gleb elvonultak a kirabolt Krevából, amikor Dan visszahozta Milavát, és amikor mindenki, aki életben maradt, azt követelte, hogy áldozzák fel őt Jarilának, hogy könyörüljön meg Nalsaninek, Tur vaidelot így szólt: „Nem. Jarila jelet küldött nekem, hogy más áldozat kell neki. Nagyobb, mint egy rabnő. De hogy milyen – azt még nem jelezte.” És mindannyian, ahogy összenéztek, némán álltak ott, nem tudták, hogy Cit ezt súgta oda a főpaprak: „Ha az első áldozat a szmolenszki lány, hát a második te magad leszel”. Tur pedig tudta, ahogy mindenki más is, hogy Cit, aki amennyit csak élt ezen a földön, ugyanannyit harcolt, aki több embert ölt meg, mint ahány Krevában megmaradt, nem dobálódzik a szavakkal.

Volt-e egyáltalán az a jel, vagy nem, de Milava rabnőt nem áldozták fel Jarilának. Hanem Navahrudakban váratlanul meghalt Morta fejedelemasz-

szony, Mindaug nagyfejedelem felesége, Agna fejedelemasszonynak, Daumont fejedelem feleségének a húga. Makk egészséges volt, harmincéves – és tessék...

Furcsa halál. „Nagyfejedelem-asszony – nagy áldozat, amilyent Jarila akart!” – hirdette ki Tur főpap, és egy időre megnyugodott mindenki, kivéve magát Jarilát és Mindaug nagyfejedelmet.

Mortát valaha Vedának hívták, Visimunt fejedelem felesége volt, akit testvéreivel, Jerdzivillel és Sprudzejkkal együtt Mindaug gyilkolt meg, hogy Veda az övé lehessen – annyira megtetszett neki. Elvette a pogány Vedát, akit Morta névre kereszteltek el, és aki két fiút szült neki, Rupeikot és Ruklist. Lefekvés előtt velük sétált Morta – és meghalt.

Magától?... Mikor volt olyan, hogy egy fiatal és egészséges édesanya, gyerkeivel folytatott séta közben meghalt?... Mindaug sok mindenkit segített a halálba, így aztán különböző hírek terjengtek...

Mikor küldönc érkezett Krevába Morta halálhírével és Agna Navahrudakba készült nővére temetésére, a legfőbb jövendőmondó Kriva-Krivejta felhívta Daumont fejedelmet Perun hegyére: „Fejedelem, ne menj te sem, és a feleségedet se engedd.” „Miért ne?” „Mert te halálodra lelsz, feleséged pedig erőszaknak lesz áldozata. Ezt mondják az istenek, és a csillagok állása is.”

Daumont nem ment el a temetésre, nem is nagyon akaródzott Mindauggal találkozni, de akaratos feleségét nem tudta lebeszélni, hogy menjen. „Nem tudom, hogy mit mondtak az istenek – ellenkezett Agna –, de azt tudom, hogy mit mondanak majd rólam az emberek, ha nem búcsúzom el a nővéremtől.” A fejedelem harmincfős csapatot állított mellé, Cit legkisebb fiával, Jurral az élén, így indította Navahrudakba.

Krevába a csapatnak csak a fele tért vissza, megverve és összeszabdalva. Agna nem jött vissza. Jur, akinek ottmaradt a jobb karja, olyan dolgokat mesélt, hogy még Cit sem hitte el elsőre, pedig ő jól kiismerte Mindaugot a mulatozásokon, de a harcban is. Morta temetésén a nagyfejedelem sírt, teli volt panasszal a sorsára és az istenekre, akik elvették a feleségét, majd letörölte könnyeit és kihirdette, hogy Morta, közvetlenül a halála előtt elmondta utolsó akaratát: hogy a nagyfejedelem vegye el az ő húgát! És Mindaug feleségül vette Agnát, Daumont feleségét. Erőszakkal vette el, mint annak idején Mortát, mikor meggyilkolta a férjét, Visimuntot. De Morta akkor megözevgyült, itt azonban – a férj igenis élt.

Megörült-e a nagyfejedelem, vagy élete végére annyira úrrá lett rajta az unalom, hogy már nem is tudta, mivel szórakoztathatná el magát, ezen akár-

ki elgondolkozhatott, csak nem Daumont. Egyetlen lehetősége volt: hogy megvédje a becsületét. Tehát hogy megbosszulja a sértést. Megsemmisítse Mindaugot.

A nalsani fejedelemnek egyedül ez meghaladta az erejét, társakat kezdett keresni. Talált is Treniot litván fejedelem személyében. Ahogy Daumont bosszúról álmodozott, ugyanúgy ábrándozott Treniot, Mindaug unokaöccse, a nagyfejedelmi címről. Miután megállapodtak, összeállították csapataikat, úgymond azzal, hogy segítsenek Mindaugnak leigázni a Brjanszki fejedelemséget, de félútnál Aglona felé fordultak. Ott, a Szula folyó torkolatánál volt a nagyfejedelem tábora. Estére érkeztek oda, az éjszakát az erdőben töltötték, hajnalban pedig támadtak...

Daumont csapatában a félkarú Jur kivételével ott volt Cit egész családja. Maga Cit, Dan és Vit. Úgy vagdalkoztak, hogy életet nem hagytak maguk után. Mindaugot maga Daumont ölte meg, a nagyfejedelem fiait, Rupeiket és Ruklist Cit és Vit, Dan pedig Agnát koncolta fel. Darabokra szabdalva hajigálták be őket a folyóba – és indultak Navahrudaknak. Mindaug nagyfejedelem fővárosában már tudtak haláláról és megnyitották a város kapuját Treniot és Daumont előtt.

A bosszú csak bosszút szül, semmi máshoz nem vezet. Nem sokáig ült Treniot a nagyfejedelmi trónon, Mindaug szolgái megfojtották. Vojsalak, Mindaug legidősebb fia pedig összeszedte seregét és megtámadta Krevát, Daumont kénytelen volt Pszkovba menekülni. A nalsani fejedelem ott megkeresztelkedett, megnősült, Tyimofej fejedelem lett belőle, és egész életében Litvánia és Nalsani ellen viselt bosszút, újabb és újabb lovas és gyalogos csapatokat küldve ősei földje ellen.

– Apa, nem felejtetted el, hogy Jurnak nincs meg a jobb karja? – kérdezte Dan, miközben az erdőbe készült. – És bizony ő nem balkezes. Vigyázz, ne-hogy arra a sorsra juss, mint valaha Dragavit... Emlékszel?

Erre persze Krevában mindenki emlékezett. Dragavit legkisebb fia gyenge volt, karja erőtlen. Dragavit befeküdt a kenyérlapát alá – és életben maradt. Csak nyomorékon. Két évig volt béna, amíg meg nem halt.

Ilyen sorsot nem kívánhatsz senkinek. De Jur, bár félkarú, korántsem mindenki tudná akár két karral is legyőzni.

– Jur, habár félkarú, de...

Dan nem hallgatta végig, bement az istállóba, kivezette a szintén a szmolenzki zsákmányból való szamogítiai csődörét.

– Azért beszélhetnél, apa, Tur főpappal, hogy Jur helybe Vit állhasson be, vagy én... Ravasz a vaidelotunk, csak kitalál valamit.

– Mit találhatna ki? A hagyomány szerint a legkisebb fiú lapátol. Ha pedig Tur megsérti a hagyományt, micsoda egy vaidelot akkor ő?

– Hát, a te dolgod... Valamit csak kitaláltatok ti ketten vele, hogy ne kelljen Milavát Jarila előtt feláldozni.

Felugrott a ló hátára, de Cit megfogta a kantárt:

– Te magad akarsz engem megölni?

– Nem! – vágott Dan az ostorral a lóra, ez gyertya módra felegyenesedett, épp csak ki nem tépte Cit karját, és, középső fia után nézve, Cit ezt gondolta: „De még mennyire, hogy szeretnél!...”

Amikor Dan Milavát a házba hozta, amikor Cit meglátta, hogyan veti melléről a vállára a haját, mint fekete felhőt a fehér havon, hát felforrt a vére – és az első dolog, amire gondolt: „Valamelyikünknek, Dannak vagy énnekem, nem lesz itt életünk emiatt a szmolenszki nő miatt”. És nem csupán azért, mert Milava szép volt. Dabranega, Cit felesége, aki meghalt, miután öt fiút szült Citnek, akik közül hárman maradtak életben, szintén szép volt. Nagyon. Így aztán Cit hozzászokott a női szépséghez. De Dabranegában nem volt meg az, amit ő azonnal megérezett Milavában. Az, amit bizonyára Mindaug érzett meg Agnában, amiért is erőszakkal vette magához a felesége temetésén. Elrabolta Daumonttól. És Cit is ezt érezte meg, amint meglátta Milavát. És azt is tudta már, hogy el fogja venni Dantól.

El is vette. De nem úgy, mint Mindaug Agnát. Nem nyíltan, hanem titokban. Amint Dan kiköltözött az erdei kunyhójába, Cit magáévá tette a szmolenszki nőt. Milava nem is állt ellen, bizonyára azt érezte meg benne, amit nem érzett Danban. És a következő alkalommal, amikor Dan kiment a kunyhójába, saját maga jött oda Cithez.

Így éltek hármásban. A fiú a saját feleségével, az apa pedig a fia feleségével. A pogány Cit nem kínlódott emiatt, de Milava számára, aki keresztényként nőtt fel és nevelkedett, ez szenvedés volt. És kínozta is emiatt Citet. „Bűn ez. Szörnyű bűn. Nem lehet, nem szabad”. Miféle bűn? Mért nem szabad? Ilyen a természet, a szenvedély. Ahová vezet, oda megy utána mindenki. Az állatok és az emberek is. Ráadásul nem is olyan régen a nalsani családokban még két, sőt három asszony is volt. Cit dédapjának három felesége volt. Eltartotta mindet, a gyerekeket ellátta – és velük élt. Ha nem tudta volna eltartani – nem élt volna így velük.

Hát most Cit nemcsak Milavát, senkit sem tud eltartani – el is megy mindannyiuktól. Befekszik a kenyérlapát alá. Mindent az ősök hagyományai

szerint, az élet ősi törvényei, nem pedig mit tudni honnan idehordozott írások szerint. Kicsoda és hol írta ezeket? Mi van bennük?... Milava elmondta neki. Ha ezek szerint él az ember, hát még csak meg sem fordulhat. Saját maga nem dönthet el semmit. Még önmagáról sem. Tessék, tegnap elmondta Milavának, hogy befekszik a kenyérlapát alá. Amaz csak hányta a keresztet, imádkozott. És megint: „Nem szabad, nem szabad. Bűn ez, bűn. Szörnyű, halálos bűn”. Miért? A kemence mögött, egerekkel élni – ez a bűn! Nem is annyira bűn, mint szégyen. De ebben mi a szégyen? Semmi. Ki előtt? Senki előtt sem. Ha pedig nincs szégyen, hát nincs bűn sem. Ő meg hajtogatja a magáét: „Isten előtt bűn, aki az életedet adta”. Hát még ha adta is, most akkor is az enyém – magam is tudom, mit tegyek vele. Ahogy én döntök, úgy is lesz.

Amúgy is, minden, ami azokban az írásokban van – a gyenge embereknek szól. Nem lehet –mondja – a kenyérlapát alá feküdnöm, az Isten nem engedi. A kemence mögött fogok ülni az egerekkel. Nemhiába volt, hogy Mindaug, aki igazi erős ember, megtagadta a rákényszerített keresztény vallást és viszatért a pogány hitre. Az ősök vallására.

„Hitszegő – mondta Milava. – Örök kínokra kárhoztatta magát. Isten ezt nem bocsátja meg.”

Mikor Cit először tette a magáévá, Milava hosszasan beszélt neki az életéről – ő pedig csak hallgatta. Hátán feküdt, a nőnek az ő mellén szétterülő haját simogatta, és hallgatta, hogy mit mesél. Soha addig ilyen nem történt, hisz kit hallgathatott volna? Mit mondhat egy asszony? Ezért általában kielégítette a testi vágyait, kiürítette magát – és kész. Felhúzta a ruháját – és vagy dolgozni indult, vagy háborúzni. Most pedig ott feküdt, hallgatta az asszonyt – maga is csodálkozott önmagán –, aki gyerekkoráról, a szüleiről, szerelméről, Istenéről beszélt...

„Vademberek vagytok – mondta Milava. – Bálványokhoz imádkoztok. Megszámlálhatatlan sok nagy és kisebb istenetek van, akiknek áldozatokat mutattok be, és akik veletek együtt isznak, esznek, mulatnak.” Erre ő elnevette magát: „De hisz jó az istenekkel lenni, ha ők is velünk vannak”. „Isten csak egy van – emelkedett fel és vetett keresztet az asszony –, ő az Atya-Isten, a Fiú-Isten és a Szentlélek-Isten, ő az, aki vállalta a szenvedéseket, aki feláldozta magát értünk, hagyta, hogy keresztre feszíttessék...” – és Cit megkérdezte: „De minek? Engem a tatárok akartak keresztre feszíteni, akiknek saját istenük van, hát én bizony nem hagytam magam, négyüket megöltem és megszöktem...” – de a nő tenyerével befogta a száját: „Tudd meg, hogy csak egy Isten van, ő mindenkié, nem létezik tatár vagy nalsani isten...”

– ő pedig csak csókolta a tenyerét, miközben maga sem hitte, hogy ő egy nő kezét csókolja. „Nalsani isten márpedig van, ő vezette Dant Szmolenszkbe, Dan pedig elhozott téged Krevába, hogy te lehess az én istennőm...” – szólt és így gondolkozott: „Óh Perunom, óh Jarila, óh én Vjaleszem, mit csinállok és mit beszélek? Melyikőtök küldte rám, vesztetre, ezt a nőt? Vagy talán nem is ti küldtétek? Tán az az egyetlen Isten, akinek Krevában egyre több a híve?...”

A szmolenszki portya óta valóban több lett a keresztény Krevában, de egész Nalsaniben is. A Jarila-hegy lábánál emeltek egy kápolnát, sőt egy templomot is kezdtek építeni. A pogányok csak rácsodálkoztak: minek? Hiszen a templom – a föld az ég alatt. Minek kőépületekbe bújni, ha szent helyeken lehet imádkozni, a hegyeken és dombokon adni meg a tiszteletet isteneinknek, akik ugyanúgy nem bújtak el, hanem ősidőktől fogva az emberekkel együtt éltek. Szerették egymást, veszekedtek is egymással, sőt verekedtek is, de végül mindig meg tudtak állapodni. Az istenek és az emberek nem voltak külön-külön világ, egy világon éltek, egységes és szétszakíthatatlan világon, amely nem oszlott külön életre és halálra – nem is félt hát senki sem élni, sem meghalni.

Cit attól félt, hogy megöli Dant. Más semmitől sem félt. És önmagától kérdezte: „Ha létezik valami olyan, ami miatt az ember megölné a fiát, és ha ez a valami nem a hatalom és nem arany, akkor micsoda? Ha ez egy asszony, ha az ember odáig jutott, hogy egy asszony miatt saját vére életét tudná kioltani, hát nem szabad kivárni, míg ilyen megtörténhet.” Hát ezért is kérte Cit azt a kenyérlapátot, nem csupán azért, mert tartott az éhínségtől.

Nem értette ezt senki. Sem Vit, sem Jur, sem Dan. De Milava megértette.

– Miért teszed ezt?... kérdezte, mikor Cit fiai szétszéledtek, ki az erdőbe, ki a méhesbe, ki pedig a folyóra ment, ő maga pedig odaült a csúrnél Milavához, a napos falnak támasztva hátát. Az asszony a hasára húzta a férfi kezét: „Miért hagyod árván a nagyobb fiad miatt a kisebbiket?...”

És ekkor Milava hasából valaki belevágott Cit tenyerébe! Egy pici ököl! Kicsikét, de beleütött!...

Cit el akarta húzni a kezét, de valami ott tartotta azon a hason, oda vonzotta, és ez nem Milava selymes bőre volt, hanem valami olyan, ami alatta volt, amiről Cit eddig semmit nem kérdezett, nem is gondolt rá, de Milava befejezte: „Ha már eldöntötted, hogy vágjanak neked oda a kenyérlapáttal, hát tudd meg: a gyerek, aki bennem van, a tiéd”. Cit megkérdezte: – „Hon-

nan tudod, hogy az enyém?” – mire Milava erősebben szorította a férfi kezét a hasára, ahol ott vert, lüktetett a méhében egy élet: „Én döntöttem így”.

Ő döntött. Mit dönthet ő el? Ha kiderül, hogy a gyermeke nem Dantól van, hogy megcsalta a férjét, Dannak meg kell őt ölnie.

– Nehogy elmondd ezt bárkinek is – mondta Cit, miután mindenféle körülnézett. – Ezért halál jár. Mégpedig szörnyű halál, feldarabolás.

– Hogyan?

– Kettőbe vágnak, ha két férfivel háltál.

Az asszony a szemébe nézett. Mélyen a szemébe.

– Ha te nem leszel, akkor... És ha leszel? Akkor megvédsz?

Cit felállt.

– Az emberektől megvédenélek, de a hagyományok ellen nincs védelem. Ha Dan nem öl meg, akkor én kell, hogy megöljelek. Mert nem csak Dané a szegény – az egész családon marad. Ahol pedig én vagyok a legidősebb. A család feje. Nekem is kell itélkezni az ősi törvények alapján. Érted?

Milava szeme megnedvesedett, de könnyeit magába fojtotta.

– Micsoda ítélkezés? Miért én fölöttem? Nem te fölöttes és nem Dan fölött... Ki hurcolt engem ide, ki tett erőszakkal magáévá?... Miféle törvények, ha egyszer szeretlek? Ha téged szeretlek és a te gyerekedet hordom a szívem alatt? A te fiadat, Cit...

Nem tudta, mit válaszoljon erre. Hátat fordított és a fáskamrához ment. Egy, két, három kerek nyírfarönköt hasított félbe – csak úgy röpdösött a forgács. „Van még erő bennem... – gondolta magában. – Igen, ma van, de holnap... – Elképzelte, hogyan nő majd fel a fia, pontosan ide fog állni, a farkáshoz, hogy tűzifát aprítson, mindenféle röpdös majd a forgács... Eszébe jutott, hogy vágta a fát az apja, nagyapja... hogy szállt a forgács... Minden ugyanígy volt... És ugyanígy is lesz... – Akkor meg minek tűnik el az egyik és jön a másik, ha minden ugyanaz marad? Az egyik meghal, a másik pedig...”

Cit belevágta a baltát a tuskóba, hasábokat pakolt fel és bevitte a fürdőbe. A holnap nap előtt le kell fürödni.

Másnap már kora reggeltől úgy égetett a nap, mintha megbolondult volna. A föld szenvedett a hőségtől, az emberek pedig a hőségtől és a földtől szenvedtek, amit öntözni és öntözni kellett folyamatosan, hogy ki ne éhjen. Vödörrel hordták a kertekbe az elsekélyesedett Kreuljanka majdnem minden vizét, majd Perun, mintegy Jarilát megcsúfolva, esőt küldött a vidékre. Délben befűledt a levegő, estére pedig Perun hegye fölött hirtelen felhők

gyülekeztek, amikből aztán kitört a vízesés. Az eső nem zuhogott, hanem falként dőlt a földre, néhány perc alatt annyi lett a víz, hogy a Kreuljanka örvénylett, kiöntött a medréből, elöntötte és teljesen elmosta az alacsonyabb kerteket, a magasabban, a hegyoldalban fekvőket pedig, amelyekhez az embereknek nem volt elég erejük, hogy vizet hordjanak fel a folyóról, a nap már teljesen felégette – a völgyben feketéllő, a domboldalakon pedig ki-vörösödött, teljesen kismimizett föld szörnyű, az ürességtől tátongó képe az elkerülhetetlen téli éhínséget vetítette előre. Cit immár nem is gondolhatott másra, csak a kenyérlapátra.

Tur főpap és a legfőbb igemondó Kriva-Krivejta sem gondolt semmi másra, hiszen az ő kenyerek – a látványosság. Ezért aztán, amikor Cit elment Perun hegyére a Kegyhelyhez, ahol a vaidelot és még tizenkét pap mondott köszönetet Perunnak az esőért, és azt kérdezte Turtól, hogy mit lehetne kitalálni, hogy a félkarú Jurt valamelyik testvére váltsa föl, Vit vagy Dan, a vaidelot azt válaszolta, hogy itt semmit sem lehet kitalálni. Hiszen ha ő, Tur vaidelot, megsérti az ósrégi hagyományt, amely szerint a kenyérlapáttal a legkisebb fiú kell, hogy apjának adjon, mert másképpen nem zárul le az élet köre, és hiábavalóvá lesz az áldozat, akkor majd a legfőbb igemondó, a Kriva-Krivejta ezt kérdi: „Micsoda egy vaidelot az, aki maga sérti meg a hagyományt!...”

Cit réges-régen ismerte Tur vaidelotot. Még azokból az időkből, amikor Tur nem volt főpap, hanem Mindaug nagyfejedelemnek szolgált. Ismeretlen feladatkörben szolgált, legvalószínűbb, hogy megbízatásai titkosak voltak. Rókamódra szaladgált Nalsaniben, valamit kiszáglászott, valakit megfigyelt. Aztán hirtelen eltűnt, majd, mintegy öt év múlva, egyszer csak megjelent Navahrudaknál a templomban – már mint vaidelot főpap. És kihirdette az istenek akaratát: hogy az egész Litvánia és Nalsani hódoljon be a nagyfejedelemnek.

Amikor Jur, a Mindaug által megtizedelt csapat maradékával, visszaindult Navahrudakból, Tur utolérte őket az úton és elmondta, hogy Ljubcsa alatt csapda vár rájuk. Állítottak ott csapdát nekik, vagy sem, ők kikerülték Ljubcsát, Tur pedig velük együtt jött vissza Nalsanibe. Azt mondta, Krevában fog Agna fejedelemasszonyért imádkozni. Agna, mivel Mindaug erőszakkal elvette, Navahrudakban maradt, Tur pedig, hogy az isteneket kérlelje érte, valamiért visszatért Krevába.

Mindaug kéme volt, ezért jött vissza. Mindaug tudta, hogy Daumont fejedelem előbb-utóbb megkísérli, hogy bosszút álljon a feleségéért, és tudni akarta, hogy mikor és hogyan.

Tur Citnek is felajánlotta, hogy szolgálja Mindaugot. „Te nem csupán harcos vagy, de egyben értelmes ember is – mondta, mikor átadta Citnek Mindaug ajándékát: egy másfél karhosszúságú, méhfullánk-élesre kovácsolt teuton kardot. – A nagyfejedelem hatalmas államot hoz létre, ám a kis fejedelmek nem akarják hagyni. Daumont is zavarja. Ráült a Vilnóba vezető útra. Azt hiszed, Mindaugnak Daumont felesége kell? Van neki ilyen felesége elegendő!... Szándékosan tette, amit tett, hogy Daumont, akit a tatárok lerohanásai meggyengítettek, veszítse el a fejét és rohanjon bosszút állni. És ennek eredményeként a valóságban is veszítse el a fejét. Segítsd a nagyfejedelmet – és te leszel a jobbkeze, a kardot tartó jobbj. Hát ezt jelenti ez az ajándék...”

Fejedelmi volt az ajándék, valaki más kapott is volna rajta, azonban Cit nem egyszerűen harcos volt. Ő hűséges harcos volt. És elmondta Daumontnak a vaidelottal folytatott beszélgetését. Megkérdezte: „Fejezzem le az ajándékba kapott karddal?” „Ne – válaszolta a fejedelem. – Sűgd bele a fülbe, amit azon a fejen találsz, hogy jövő nyárra tervezzük a támadást. Mi pedig Treniottal egyesülve idén ősszel rontunk rájuk. És mindegyiküket megszabadítjuk a fejétől”.

Cit úgy is tett, ahogyan Daumont fejedelem mondta. A fejedelem pedig úgy tett, ahogyan Treniottal megállapodtak. Ősszel támadt és mindenkinek fejét vette. Ezek után Tur hosszú ideig félt Cittől. Mindent úgy tett, ahogy Cit mondta. Azonban mostanra Daumont már Pszkov fejedelmi trónján ült, az, akit valaha Cit szolgált, maga is árulóvá lett, miért félné akkor Citet a vaidelot még most is?

– Turnak az a jobb, hogy a félkarú adjon nekem a lapáttal – mondta Cit, mikor felment Jarila hegyére a legfőbb igemondó Kriva-Krivejtához. – Mert sokkal érdekesebb látvány, ahogy egy félkarú ember lapátolja agyon az apját, mintha egy ép csinálja ugyanezt. Mondd neki, hogy váltassa fel Jurt Dannel.

A Kriva-Krivejta, a hegyoldalban ülve, nehezen emelte kifakult, mintegy a hosszú évek során megőszült tekintetét Citre.

– Kikönyörögtem az istenektől az esőt, hát te mit kérsz éntőlem?...

Cit azt akarta mondani, hogy kár volt a Kriva-Krivejtának annyira törnie magát, mert amit kiimádkozott, az nem eső volt, hanem olyan vízözön, hogy utána nem tudni, hogyan lehet majd élni tovább. De nem ezt mondta. Ha kérni jössz valamit, ne hajtogasd a magadét. Meghajolt a legfőbb igemondó előtt: „Egy apróságot kérek. Talán az isteneknek nem mindegy, hogy ki veszi el az életemet?...”

– Apróság... – emelkedett fel a Kriva-Krivejta. – Minden valami aprósággal kezdődik. Mi kell ahhoz, hogy összedőljön egy fal? Az alapzatából ki-

venni egy kis követ. Tessék, nézz oda! – mutatott le a hegy lábához, ahol ott fehérlett a krevai keresztények által nemrég emelt kápolna. – Ők is egy aprósággal kezdtek. Egyszer megsajnálták az áldozati kakast. És most?... Megtagadták az isteneinket! Kitértek az őseink hitéből!... – kezdte egyre emelni a hangját a Kriva-Krivejta, miközben Cittől a kápolnánál álló tucatnyi ember felé fordult. És hirtelen felemelte kezét, már kiabált, szavai immár kőszikla-ként hullottak a hegyről az emberekre, a kápolnára, Krevára. – Halljátok, mit szól a legfőbb idemondó Kriva-Krivejta! *Akaratotok felőröltetik az új hit által, mint mag a malomkő által, és szerteszáll, mint az út pora. Dicsőségtek feledésbe merül, neveitek gyűlöletessé, leigáztok neveivé leendenek. Utódjaitok elfordulnak saját véreiktől, sírjaitokat majdan elhanyagolják. Földjeitek gyümölcsét, véreketet és verítéketeket idegenek veszik majd el, ti pedig isteníteni fogjátok őket. Feleségeitek és lányaitok azoknak lesznek szolgálói, akik uraitok lesznek. Saját rabjaitok előtt fogtok térdet hajtani és alázatokban mélyen meghajoltok majd. A városokban elhallgat a nép gyűléseinek szava, ahogy a szabadság dalai is a falvakban. A vizek könnyeikkel lesznek tele, a levegő jajszavaitokkal, a földet véretek öntözi. És eltűntök a föld színéről, ha nem tértek magatokhoz és nem mondjátok magatoknak: a mi földünk – a mi házunk, e föld őseinknek temetője és eljövendő nemzedékeinknek bölcsője!*³

A Kriva-Krivejta rettenetes volt, odalent az emberek, mintegy menekülve az ő súlyos szavai elől, melyek kövekként gördültek le rájuk, a kápolna felé tülekedtek, ahová a Kreuljanka menti úton, Cit háza felől a Jarila-hegy irányában tartott Milava, két kézzel fogva a hasát. „Mit talált ez ki?...” – indult lefelé Cit, hogy elébe vágjon, idejében keresztelte is az útját, de olyan volt Milava arckifejezése, olyan a tekintete, és úgy ment, ahogy talán a földről mennek fel az égbe, olyan volt, hogy az emberek, ahogy meglátták, keresztet vetettek, még Cit is elállt az útjából, Milava pedig eltűnt a kápolnában.

Imádkozni jött. Ám legyen... Hadd imádkozzon az ő istenéhez, akiről nem tudni, hogy kicsoda és hogy hol van...

– Dan! – hívta elő Cit, amikor hazaért. – Vezess egy bárányt a fáskamrához! Te pedig, Jur, hozd a kenyérlapátot!

Vit jött elő a házból: „Mit gondoltál ki, apa? Hogy Jur egy bárányon tanulja meg a lapáttal való ütést? Hogy ebben a hőségben ennyi hús vesszen kárba?! Valamit nem jól találtál ki...” – mondta, miközben Dannak segített lefogni a bárányt, ahogy fejfelé a tuskóra fektették. Cit pedig Jurra kiáltott, aki már emelte is a lapátot:

– Élével! Egyenesen lefelé! Most!

Jur lesújtott. Nem pontosan az élével és nem egyenesen lefelé, hanem ferdén a nyakára. „Be-e-e...” – bégetett a bárány és kitépte volna magát, de Dan és Vit erősen tartotta, Jur még egyet ütött, a bárány még egyszer bégetett, és csak harmadszorra találta el Jur úgy, ahogy kell, a koponyájánál, a bárány rúgkapált még, majd elcsendesedett.

– Én is így bégessek és rángatózzak? Rángatózzak és bégessek? – Tépte ki dühödten kezéből a lapátot Cit, és úgy vágott oda vele, mintha fejszével zúzta volna szét a bárány koponyáját, félrehajította a lapátot és bevonult a házba. – Szegény fejem, minek csináltam ennyi fiút magamnak!...

Vit fogta a kenyérlapátot, levitte a folyóra, lemosta róla a vért és a falhoz támasztotta az ablaknál, amelyiken apja dühösen nézett ki az udvarra. Öccseihez fordulva így szólt:

– Nem akar meghalni.

Dan odacipelte a bárányt a kamrába. A kőépületben, bár nem volt hideg, de mégsem akkora a hőség, mint odakint.

– Akkor minek beszélt tegnap a kenyérlapátról? – válaszolta Jur. – Ki kérdezte?

Dan becsukta a kamraajtót és egy régi irhabundát akasztott fel rá.

– Azt hitte, hogy meg akar halni. Most pedig újragondolta, hogy mégsem. Az ember hol így gondolkozik, hol úgy.

– Aha – bólintott a pinceaajtó felé Jur. – A bárány is gondolt valamit. De ma megesszük vacsorára.

Ez tiszteletlenség volt az apjával szemben, Vit, a legidősebb jogán, helytelenítően pillantott Jurra.

– Te meg gondolkozz, hogy miket beszélsz.

Dan védelmébe vette az öccsét.

– Mér’ mit mondott? Helyesen beszél. Honnan szerezzünk most ételt, mikor üres a föld? Csak ha megtámadjuk a szomszédainkat. Apánk pedig harcos. De még milyen harcos. Ereje nem marad el az enyém mögött. És be akar feküdni a lapát alá. Mint holmi bárány.

Vit nem felelt Dannak semmit. Hátat fordított és bement a házba.

– Ő csinálta fel Milavát – mondta Dan halkán Journak, aki vagy nem halotta, vagy nem értette meg.

– Micsoda?... Ki csinálta fel?... Vit?

– Apa.

– Ne hülyéskedj! Honnan veszed ezt?...

– Milava mondta el.

– Mikor?

– Ma. Amikor a zivatar elmosta a kerteket. „Ebből éhínség lesz – sírta el magát. – Meg fog halni a gyermekem. Az én bűnbeesésem miatt”. Megkérdeztem: „Micsoda bűnöd?...” – erre elmondta.

Jur odament a bátyjához és a fél karjával átölelte.

– És te nem ölted meg? Futni hagytad?

– Hogy is ölhetném meg? Mikor Szmolenszkben csak megpillantottam, mintha villám csapott volna belém: „Ő az enyém!” Amikor meg hozzáértem, egész testemet megrázta valami. Mintha sohasem lett volna azelőtt nőm. És ez máig így van. Egy török tör ő, amolyan görbe tör a nőisége. „Ha erőnek erejével teszel magadévá – sohasem leszek a tiéd!” Márpedig én ezt tettem. Nem tudtam tartóztatni magamat. Lehet, hogy ezért van apánkkal. Ez a bosszúja... Habár azt mondta, hogy ő is erőszakkal vette magához. De őbelé Milava beleszeretett. Azt mondja, halálosan. Hogy lehet ez?...

– Mi hogy lehet?

– Őbelé beleszeretett, énbelém pedig nem. Ugyanazért...

– Bizonyára nem ugyanazért. Kitaláltad?

– Voltak gondolataim. De...

– Nem hitted el azt, amire gondoltál?

– Nem hittem.

– És nem kérdezted meg tőle?

– Nem.

– Akkor minek?

– Mit minek?

– Minek vallotta be?

Dan megvonta a vállát.

– Nem tudom. Megkérdeztem, hogy mi a bűne – hát megmondta. Elszólta magát.

– De beszélhetett volna más bűnről?

– Igen.

– De mégis ezt mondta el. Miért?

Dan már nem bírta tovább, félrelökte Jurt.

– Mit akarsz tőlem?! Miért, miért?... Megrémült, hogy éhínség lesz. Vagy attól ijedt meg, hogy saját magam fogom megtudni!

– Honnan? Apánknak ma vége – akkor hogyan tudhatnád meg? Soha senki sem tudta volna meg. Ő pedig megvallotta. Miért?

Dan majdhogy neki nem ment Jurnak.

– Nem is akarom tudni, hogy miért! Nem mindegy, hogy miért? Azt kell kitaláljam, hogy mit tegyek, nem pedig azt, hogy miért vallotta be!

Jur nem hagyta annyiban, megint átkarolta bátyját.

– Igen. Azon kell gondolkozni, hogy mi a teendő. Mert Milava valamit kitalált.

Dan váratlanul elgöngyölt.

– Én tudom, hogy mit... Vagy inkább sejtem... Emlékszel, azt mondtam neked, hogy akkor, ott Aglonában, Agnát azért koncoltam fel, mert te őmi-atta maradtál félkarú. Hát nem... Ott nem is emlékeztem arra, hogy neked nincs meg a fél karod. Így történt... Mikor betörtünk, Agna térdre borult Daumont előtt. A lábát csókolta. „Csak Mindaugot ne öld meg! Mert nem ő a bűnös! Az én bűnöm ez, én tehetek róla, hogy beleszerettem és hogy vele maradtam! Engem ölj meg, de őt ne!...” Daumont zavarba jött, ezt nem várta volna... Ekkor rohant ránk Mindaug. Daumont leszúrta, én pedig Agnát... Kettébe vágtam! Nyakától a szemérméig. A kurváját! Azt még megértem, ha a gyerekekért rimáncodott volna. De nem, őérte! Aki megalázta a férjét, a családját, Krevát, Nalsanit, Agna pedig... Nos, Milava is apáért áll ki, érted? Apa megerőszkolta, ez pedig azt mondja nekem: „Csak őt szeretem! Akár meg is ölhetsz!...” Hát férfiaknál ilyen elő nem fordulhat, náluk meg, tessék. Ezeknél az asszonyoknál. Egyszóval ő...

– Cit! – szóltak be az utcáról. – Itthon vagy? – És, válasza sem várva, belépett az udvarra Tur vaidelot a papjaival. – Apátok hol van? Itt az idő.

Vit lépett ki a házból, nyomában apjával. Fehér alsóruhában, övében a teuton kard, amit valaha Mindaug nagyfejedelem ajándékozott neki. Az ajtó felé fordult, térdre borult, megcsókolta a küszöb követ. Majd felállt:

– Kész vagyok. Jur, add a kenyérlapátot... – és Jur füléhez hajolt. – Ha nem sikerül a kenyérlapáttal, majd a karddal befejezed.

Mit ki nem talál! „Karddal nem szabad...” – próbált meg ellenkezni Jur, mikor a lapátot nyújtotta neki, de apja oda sem hallgatott.

Kimentek az utcára. A menet elején haladt Tur vaidelot a papjaival, mögöttük Cit, övében a karddal és vállán a kenyérlapáttal, ömögötte három fia. A Kreuljanka mentén indultak Jarila hegye felé.

– Cit – kérdezte Tur vaidelot, amikor megtették a fél utat. – Mondd, te megbolondultál? Vagy visszaestél a gyerekkorba?

– Tur, figyelj, én megöregedtem.

– Hogy jön ide az, hogy megöregedtél vagy nem öregedtél meg? Az emberek már rég elfeledték, mikor lapátoltak minálunk utoljára valakit is. Azok után, hogy Dragavit fia nem vette el apja életét, aki még két évig fekve kínlódott, ez a szokás szépen ki is halt. Te meg csökönyösen ragaszkodsz hozzá. Minek? Csak azt ne mondd, hogy a fiaid a kemence mögé zavarznak.

Én igazán régen ismerlek, te saját magad kergeted ki őket, ha akarsz. Talán nem így van? Há, Vit?

– Kikerget – mondta apja háta mögül Vit. – Ha akar.

Cit följebb csúsztatva markát a lapáton.

– Nem akarom. Nem maradt már bennem semmiféle akaratom. – Majd némi hallgatás után hozzátette. – Egyetlenegyén kívül.

– Min? – fordult feléje Tur vaidelot. – Milyen akaratom?

Cit elmosolyodott.

– Ha elmondom, nem teljesül.

– Kinevet bennünket – köpött a lába elé a vaidelot. – Alig egy fél órája van, hogy még nyakán hordja a fejét, és itt viccelődik...

Odaértek Jarila hegyéhez. A hegy lábánál már ott tülekedtek a kreva-
iak, a csúcsán pedig, karjait széttárva, mozdulatlanul állt, mint egy kereszt, a
legfőbb igemondó Kriva-Krivejta. Fehér csuklyában volt, fehér fonattal sze-
gett, bikafarkokban végződő fehér övvel átkötött vörös tunikában. „Megint
átkozódnai fog...” – gondolta Cit, de a legfőbb igemondó csak csöndben
figyelte, hogyan jönnek a vaidelot mögött az emberek fel a hegyre. Mikor
felértek, körbe álltak – és Cit megindult körbe-körbe, így járva be földi
útját a legvégéig. Egy kör, kettő, három... Csak ment, nem gondolt semmi-
re, nem idézett semmit emlékébe, nem is sajnált semmit, hisz mit is kellene
sajnálnia? Egyik kör a másik után, egyik év a másik után, nap nap után csak
a munka, veríték, hólyagok a kezén, vér, háborúk, csaták, közben még csak
reménysugarat sem lát – hát élet ez? Valójában csak a legvégén csillant fel,
ahogy a napfény csillan a kardpengén, a szerelem, de még az is mintha lopott
lenne, akkor talán ebbe kapaszkodjon? Pláne, hogy nem valami idegentől
lopott, ahogy Mindaug lopta Daumonttól, hanem a saját gyermekétől – aki
tessék, ott áll Tur vaidelot mellett és mogorván villog a szeme, míg várja,
hogy az öccse mikor zúzza szét apjuk koponyáját. Cit bizony az ő helyében
nem várt volna... Az ágyban fojtotta volna meg Milavával együtt...

De Cit a saját helyén van. Ott, ahol minden kör véget ér. Negyedik, ötö-
dik, hatodik... Nem akar ő senkit megfojtani, senkin nem akar bosszút állni
– egyáltalán nem akar semmit. Ha csak a legkisebb fiát megláthatná, azt,
akiről mindenki úgy fogja hinni, hogy unokája – már talán ez az egyetlen
kívánsága, ami még megmaradt. Furcsa, hogy egész életének, melynek során
pedig több embert ölt meg, mint ahányan most egybegyűltek Jarila hegyén,
egyetlen megmaradt kívánsága, hogy még egy életet láthasson meg...

Senkit sem öl már meg, senkin nem áll már bosszút. Eleget gyilkolt, elég bosszút vett már. Túlontúl sokat is. És nem azért sok, mert hogy Milava telebeszélte a fejét az egy istenéről, a halálos bűnökről...

„Mitől lenne bűn? – kérdezte Milavát. – A halak lenyelik a halakat, a madarak a madarakat csipkedik széjjel, a vadak szétszaggatják a vadakat. Így volt ez, így van, és így is lesz. Így kell legyen, mert ha te nem ölsz, ha te nem falod fel a másikat, akkor téged ölnek meg és téged falnak fel. Ha meg hagyom, hogy engem faljanak fel, mit fognak mondani rólam? Hogy nem vagyok bűnös? És ez nekem mire jó, ha közben megettek?...”

„Addig voltál olyan, mint egy hal, egy madár, egy vad, amíg nem ismerted meg Istent” – súgta oda neki Milava. És imádkozni tanította: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a te neved...” És keresztet is vetett rá: „Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében...” És odafészkelődött hozzá: „Az Isten szeretet, az Isten szeretet, az Isten szeretet...”

Hetedik kör... nyolcadik... kilencedik... és minden következő kör rövidebb, kisebb, mint az előző – miért van ez így?...

Cit odament a kegyhelyen az áldozati kőhöz, a nap felé fordult – és önmaga számára is váratlanul kezdte suttogni: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a te neved...” Egészen halkán suttogott, de a Kriva-Krivejta meghallotta és rágó mozdulatokba kezdett. „*Akaratokat fel-öröltetik az új hit által, mint mag a malomkő által...*” – fogott bele a legfőbb igemondó, hangját megemelve, hogy elnyomta Cit imáját és a hegy lábától felhangzó, átható gyereksírást, míg a hegytetőn Cit térdre borult, fejét a kőre fektette, kezét levette a nyakán fekvő kenyérlapátról, ami olyan volt, mint egy evező, amellyel a halottak folyóján irányítják át a csónakot az innenső partról a túlsóra, a Kriva-Krivejta pedig nem csöndesedett el: „*Utódjaitok elfordulnak saját véreiktől... sírjaitokat majdan elhanyagolják...*” – és Tur vaide-
lot odavezette a kőhöz Jurt, aki megragadta a kenyérlapát nyelét, élével lefelé fordította, bátyjaira nézett, ezek egyike, Vit, elfordult, a másik pedig, Dan, a nap felé bólintott, ami már félig lebukott a láthatár mögé: „Itt az idő...” – de a legfőbb igemondó még nem kiabálta ki minden átkát: „*Feleségeitek és lányaitok szolgálók lesznek... saját rabjaitok előtt fogtok térdet hajtani...*” – Jur tekintetét apja tarkójára szegezte, egyetlenegy dologra gondolt csak, hogy a szokás értelmében karddal nem szabad, csak kenyérlapáttal, ezért olyan ügyesen kell odavágnia, hogy rögtön mindennek vége legyen, hogy apa ne szenvedjen, vagy, ami még rosszabb, ne maradjon, mint Dragavit, ágyhoz kötött

nyomorék, akinek nem segít senki, sem a vaidelot, sem a legfőbb igemondó, aki most csak mondta tovább: „A városokban elhallgat a nép gyűléseinek szava, ahogy a szabadság dalai is a falvakban...” – és Jur, aki kívülről tudta a Kriva-Krivejta átkait, felemelte a lapátot, amikor is Milava kirentott a kápolnából és úgy kezdett jajveszékélni, mintha meghalt volna valaki: „Fiú! Fiú! Citnek fia született!” – és futott fölfelé a gyerekekkel, még csak meg sem törülte, a feje csupa vér volt, mintha a Kriva-Krivejtának a hegyről lehajított átokszavai kövekként sértették volna fel: „A vizek könnyeitekkel lesznek tele... és eltűntök a föld színéről...” – és mikor Milava könyökre és térdre esve felmászott a csúcsra: „Cit, idenézz: itt a fiad!...” – Cit felemelte a fejét, elégedetten pillantott a gyerekekre, mint valaki, akinek minden úgy sikerült, ahogyan akarta, és visszafekve a kőre odakiáltott Jurnak: „Élével! Egyenesen lefelé! Most!” – de Jur nem sújtott le, hanem félrehajította a kenyérlapátot: „Nem én vagyok a legfiatalabb!...”

Ekkor, utolsó sugarait megcsillantva, a nap lebukott a Perun-hegy mögé. A Jarila-hegyen pedig akkora csönd lett, hogy hallani lehetett az újszülött lélegzését.

A hegy várt...

Cit felállt és, mivel nem tudta, hogy élve most mit csináljon, azt nézte, hogyan nyalja le Milava a vért a gyerek fejéről. „Mint egy szuka” – gondolta.

– Beismered, hogy megcsaltad a férjedet? – törte meg a csendet Tur vaidelot, ahogy odament Milavához. – És hogy a gyermeked nem tőle van?

– Igen – szorította Milava a kisgyereket a mellére. – Cit kifizia ő. A legkisebb.

Mellére szorította a gyereket, a vaidelotra nézett és győzedelmesen mosolygott.

A hegy várt...

– Óh, Perununk, aki az esőt hozod nekünk. Óh, Jarilánk, aki a napot adod nekünk! Óh, Vjaleszünk, aki mindazt adod nekünk, ami az esőtől és a naptól nő fel. Miért égettétek fel, miért öntöttétek el Nalsani földjét? – a legfőbb igemondó Kriva-Krivejta nem várt tovább. – A hitszegésért! Mert idegen hit érte el földünket! Mert idegen Istenhez imádkoznak minálunk! Mert megsértették törvényeinket, melyek szerint őseink éltek! Mert sárba taposták az ősi hagyományainkat! Mert elaludt az áldozati láng!... – tüzelte fel magát a legfőbb jóvendőmondó, majd minden szavánál ujjával Milava felé mutatva, rettenetet ébresztve az emberekben, akik fejüket a nyakukba húzva tekintettek egyre nagyobb gyűlölettel Milavára. Világos volt, hogy mire jut ki a Kriva-Krivejta, és amikor karjait az ég felé emelve ezt mondta: „Akkor hát

fogadják isteneink az áldozatunkat!...” – Cit úgy szólt, hogy az egész hegy hallja: „Ez nem az én fiam!”

– Akkor kié?... – ugrott oda hozzá a vaidelot. Végre lehetősége nyílt, hogy megbosszulja Citen minden megaláztatását. – Ha egyszer Milava azt mondja, hogy a tiéd!

Cit úgy tett, mintha Tur hiszékenysége meglepné.

– Mit számít, hogy ő mit mond... Ez a fiam fia. Az unokám. – Ezzel Dan felé fordult. – Dan, ez a te fiad?

Dan hosszú, kínzó pillantással mérte végig apját, a vaidelotot, a legfőbb igemondót és Milavát gyermekével... Vit, aki ott állt Dan mellett, halkán mondott neki valamit... Dan megrázta a fejét: „Nem...” – és határozottan kimondta:

– Nem.

„Húúú!...” – fújt egyet a hegy, Tur vaidelot pedig kirántotta Cit övéből a kardot és Dan előtt beleszurta a földbe: „Akkor hát tudod, mit kell tenned!...”

A kard ott állt mozdulatlanul.

A hegy várt...

– Eleink hagyományainak értelmében az asszonyt, aki megcsalta a férjét, fővesztésre kell ítélni! – kezdte, hangját egyre inkább emelve, a Kriva-Krivejta. – Ti megtagadtátok a hagyományt, és romlottság jött el földetekre, ami a pusztulásba vezet! Mert ha a feleség nem tiszteli férjét, akkor a fiú sem fogja tisztelni az apját, és megszakad a nemzedékek kapcsolata! Meggyengül és elhal a nemzetség! Akkor ellenségeink megerősödnek a mi gyengeségünk által, idevonulnak és elviszik...

– Elég! – tépte ki a földből Dan a kardot. – Én tisztetem az apámat! Őseink hagyománya szerint neki, a család fejének kell törvényt tennie! Feleségem fölött is, aki már régen nem feleségem, és gyereke fölött is, aki nekem nem gyereke, és énfölöttem is, ha ő úgy akarja! Mert én gyenge vagyok – adta át a kardot Citnek –, magam nem tudok törvényt tenni...

Dan ott állt apja előtt, odanyújtotta neki a kardot, de Cit nem vette el, mert ha kardot veszel a kezébe, akkor vágnod kell vele – hát ilyen bosszút talált ki Dan. „Elvetted tőlem Milavát – most vedd el saját magadtól...” Így álltak mozdulatlanul egymással szemben, de mennyi ideig állhatnak így, apa és fia, egymással szemben, ha ott vár a Kriva-Krivejta, mint egy héja, készen arra, hogy karmai közé kaparintsa Milavát, ha ott vár epésen vigyorogva Tur, a vaidelot, ha vár a hegy...

A hegy nem szomjazta az igazságtételt. Senki nem várta, hogy Cit átvegye a kardot, hogy érvényt szerezzen a törvényeknek, amelyek szerint az őseik él-

tek. Nem. Mindenki látványosságot várt. Látványosságot – és semmi többet. Cit tudta ezt. De mást is megértett. Hogy ha nem lesz igazságtétel, akkor a szárazságok és vízözönök, háborúk és tűzvészek, minden baj, ami ezt a földet éri akár másnap, akár egy év vagy egy évszázad múlva, mind az átok beteljesedése lesz, amit az istenek Milava miatt küldenek. Ennek érdekében a legfőbb igemondó és a vaidelot mindent meg fog tenni... És hogyan is került ide Milava? Kinek a családjában élt?... Ez az ő családja, és ha most Cit gyöngö lesz, a szmolenszki nő veszejtő híre az egész családját fogja megbélyegezni. Vitet, Dant, Jurt. És az utódjaikat. Ezt a kisgyereket, akit most utolsó öleléssel ölel át Milava...

A hegy várt...

Cit egy olyan harc előtti pillanatban állt, amelyben az élet és a halál esélyei egyenlők. Látása, hallása kiélesedett, érezte, ahogyan mindenkinben, álljon bár közel, vagy távol, lüktet, kiutat keresve a vér. Hallotta a még ki sem szakadt hangokat, amelyek egyeseknek a szíve alatt voltak még, másoknak a torkában: „Boszorkány!... Kurva!... Halál rá!... Fejét venni!...” – és látta azoknak a szemében is, akik több istenben hittek, s azokéban is, akik az egyetlen Istenben hittek, hogy egyformán gyúl mindenkinben lángra a gyűlölet, ami elfeledteti a szeretetet.

Nem csupán Milava halálát szomjazták. Sokkal inkább szomjazták Cit szégyenét. A harcosét, aki egy asszonyt elvett – a kardot pedig nem veszi fel.

„Óh, Perun!... Óh, Vjalesz!... Óh, Jarila!... Miért dühödtetek meg?

A szerelem miatt? Mért?... Megirigyeltetek? Benneteket nem szerettek anynyira, hogy a halálba mennének értetek?... Én sem szerettem úgy. Ezért nem is tudom, mit tegyek evvel. És azt kell tegyem, amit viszont tudok...”

– Mi legyen a gyerek neve?... – kérdezte Cit, miközben kezébe fogta a kardot, és Milava, ahogy mindent megértett, elszakította magától a gyereket: „Mikalaj”.

„Jaj... aj... aj...” – jajgatott, sírt fel a gyerek, mikor Cit karjába vette és, ahogy magához szorította, a kard markolatával valószínűleg fájdalmat okozott neki, a Kriva-Krivejta pedig, még mindig mérgesen, mert nem hagyták végigkiabálni az átkozódást, ezt mormogta: „Nem létezik minálunk ilyen név, hát ezért sír...”

Cit ott állt, megmozdulni is félt, nehogy véletlenül kárt tegyen az újszülöttben. Próbált visszaemlékezni, hogyan is kell a gyerekeket fogni, de nem jutott eszébe. Mert sosem tartott még csecsemőt a karjában. Szablyát, dár-

dát, kardot mindenfélét fogott már, de ilyen pici gyereket nem. Első fia akkor született, amikor a tatárok ellen harcolt, a második – amikor a keresztesek ellen, a harmadik... már nem is emlékezett, hogy ki ellen. Ha nagyritkán esett valami pihenője, még nem tudott hozzászólni a gyerekekhez, azok sem őhöz – és már megint foghatta a kardot. Még amikor az anyjuk, Dabranega éhen halt, akkor is a háborúban volt. Mikor visszatért – hát egyedül voltak a gyerekek. Éhesen, fagyoskodva. Öten voltak, hárman éltek túl...

– Nesze, fogd... – adta oda a gyereket Dannak, hogy a keze felszabaduljon. Ez hátralépett, nem vette el a gyereket – és Cit az áldozati kőre fektette a fiát.

Semmi mást nem tudott tenni azért, hogy tovább halassza az elkerülhetetlent.

Odament Milavához... Valamit mondania kellett, de mit?... Mit lehet egy olyan asszonynak mondani, aki annyira szeretett téged, hogy érted még az életét is feláldozza?...

Nem kellett volna, hülye.

„Milava, én...”

„Nem vagyok Milava. Amikor megkereszteltek, az Olga nevet kaptam.”

Nyugodt volt a tekintete. És nyugodtan beszélt.

Megfogta a nő kezét – és hogy felforrt a vére!

„Állj térdre...”

„Hol?... Itt?...”

„Itt.”

Az asszony térdre borult előtte.

„Így?”

„Nem. Háttal nekem...”

Felállt – szemről-szembe vele... Nem szólt semmit, csak megint térdre borult. Háttal őneki, arccal a kő felé. A fia felé.

„Így jobb?”

„Így. Jobb.”

„A hajam...”

„Mi van a hajaddal?...”

„Talán vessem előre, a mellemre... Nem zavar?...”

Szíven ütötte, a torkában dobogott már...

Nyelt egyet.

„Nem zavar... De előre vetheted... És imádkozhatsz a te Istenedhez... Olga...”

A nő bólintott, kezét fölemelte, haját a válláról a mellére vetette... Mint fekete felhő a fehér hó fölött...

„Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a te neved, jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod, miképp a mennyben, azonképpen itt a földön...” – imádkozott, az áldozati követ és a fiát nézte, és amikor elsuttogta: „ámen”, keresztet vetett, Cit pedig felülről lefelé sújtott, mint a villám, egy pillanat alatt, ahogy egész életében tanulta, hogy az ellenfelet kettébe szelje, és Milava külön vált Olgától, és az összes vér, ami kettejükben volt, az áldozati köre ömlött...

Úgy tűnt, még a csend is halkabb lett – egy percig állt ott a csend, élesen, mint a kardél. „A-a-a!... vágta ketté a csendet Mikalaj fuldokló kiáltása, és ugyanavval a levegővel „Húúú!...” – sóhajtott egyet a hegy, Cit pedig eldobta a kardot, felkapta a gyereket, mellére szorította és, fehér ruhájában egyre átvörösödve, futva indult a kegyhelytől lefelé, a tömegben keresztül a kápolnához, ahol egyesek hátráltak tőle való rettegésükben, mások térdre borultak – vagy az apa előtt, vagy a fia előtt, akit most kereszteltek meg anyja vérében.

Kreva, 2014. június, Menszka, 2015. július

FORDÍTOTTA BÁRÁSZ PÉTER

JEGYZETEK

1. Kreva a középkorban kisváros, ma falu, Nyakljajeu gyerekkora nagy részének színhelye. A Litván nagyfejedelemség megalakulásáig a Nalsani fejedelemség központja volt. Neve valószínűleg onnan ered, hogy a keleti-szláv krivicsi törzs (a beloruszok őseinek egyik ága) lakta. Kriva-Krivejta – a legfőbb pogány főpapi cím (a poroszoknál Crywo Cyrwaitos) – gyökere is valószínűleg ezzel közös. Vaidelot a porosz pogányságban: waidelotte. Perun, Jarila, Vjalesz – pogány istenek. (*a ford.*)
2. A műben szereplő történelmi személyiségek és földrajzi nevek magyar nyelvű forrásokban főleg litván írásmóddal szerepelnek, azonban, belorusz műről lévén szó, a fordító leggyakrabban a belorusz nevek fonetikus átírását választotta.
3. Dőlt betűvel szedve Vaclau Lasztouszki (1883–1938) belorusz író, történész-akadémikus, a szovjetellenes Belorusz Népköztársaság (1918, azóta máig emigrációban) miniszterelnökének (1919–1922) szövege.

© Fortepan / Révay Péter, 1931

Hunyadi János kultusza

Hunyadi János – Szűcs Jenő szerint – „történetünk talán legnagyobb és legnemesebb alakja”!¹ És alighanem a legrejtélyesebb, már ami származását illeti. Legendáját azonban politikusi és hadvezéri nagyságának köszönheti. Aztán történelmünk mostoha viszontagságai folytán a legendából átlépett a mítoszba. A legenda ugyanis emberekről szól, a mítoszok már félistenekről. És ha az nem is volt, de Európának egyetlen igaz hőse. Az más kérdés, hogy vajon öreg kontinensünk, amelyet Napóleon nemes egyszerűséggel vén kurvának nevezett, megérdemli-e vagy sem? De ne keseregjünk, bár a mítoszképzés egyik első színhelye a kocsma.

A tanulmány az ELTE BTK Román Filológiai Tanszékének műhelyében, a 128-151 sz. NKFI-pályázat keretében készült a Hunyadi-per című monográfia előtanulmányaként.

Mítoszképzés a kocsmai nótától a szabadkőműves virtusig

A mítoszképzés gyakran nótával indul, a nóta pedig az asztalnál vagy a tűznél születik, miközben annak rendje s módja szerint illik illogatni, mármint iddogálni. A nemzetsirató énekekben Hunyadi csak egy a sok hős közül, aki a régi dicsőséget képviselte. Például:

Hej, Bocskay s Rákocyak!
Zriny! Hunyad! Bátoriak
Czobor! Forgách, Palocyak!
Ország! Berény-, Rozgonyiak

Bennetek volt a magyarnak
S minden igaz hazafinak
Hajdonában reménysége,
Segedelme s dicsősége.²

A történetírásból a ponyvairodalom emelte ki Hunyadi János alakját. 1776-ban jelent meg róla és fiáról az

első könyvecske,³ szerzője Veszelszki Antal, orvos és botanikus,⁴ aki Hel-tai Gáspárt követte. És első fecskéje lett a Hunyadi-kultusznak. Aztán amikor II. József reformdiktatúrája megindult a bukás felé egy kis Plu-tarkhosz-válogatásba belefoglalták Hunyadi Jánosnak Újlaki Miklóshoz írt 1443-as levelét, alighanem az intés kedvéért: „Legyen meg az, amit Isten maga akar, egyszer meg kell halni, és kiváltképpen a hitért.”⁵ Nemsokára szabadkőműveseink fedezték fel újra Hunyadi, mint a magyar nemzet „legelső dicsőségét” – hogy Bessenyei Györgyöt idézzem, és aztán megidézzem Pálóczi Horváth Ádámot, Aranka Györgyöt, Kazinczyt és Fesslert.

A felvilágosodás eszméit gyakorlatba átültetni akaró szabadkőművesség társadalmi emancipációt és nemzeti integrációt ígért és hozott! A modern nemzet szabad polgárok szabad közössége. A rendi nemzetet horizontális szolidaritás jellemzi, a polgári nemzetet és nacionalizmusát vertikális. A rendi világban a nemes nemessel szolidáris, a modern nemzet világában mindenki mindenki-vel. Ugyanakkor a középkorban a kereszténység és a külső veszélyeztetettség a társadalom egészét átfogó összefogást is biztosíthatott. A nacionalizmus szót térségünkben II. József már használta, nacio-

nalizmuson etnikai klikkszellemet és etnikai gyűlölködést értett, ami akadályozta, hogy birodalmát óraműként működő imperialista-katonai gépezetté alakítsa.

Ugyanakkor a szabadkőműves – vallotta Kazinczy leveleiben – „félíg pap, félíg katona,”⁶ aki úgy szabadítja meg az emberiséget a babonától, mint Perseus Andromédát.⁷

A magyar felvilágosodásnak is példamutató hősre volt szüksége, és ezt Hunyadiban lelte meg. Elsőként Bessenyei György, amikor – mint vallotta – „magyar nemzetem régi viselt dolgainak folyamatja mellett ülök, melynek vastag iszapjai alól, itt amott, csillámló aranyát sóhajtozva, fáradva keresgélem. *Hunyadi Jánosban* találtam oly kincsre, melyhez magyar egeink alatt csak *Első Nagy Lajos* közelít, és aki fiát *Mátyást* is jámborsággal, vitézséggel felülhaladni láttatik.”⁸ Miután Bessenyei elbeszélte, hogy Hunyadi Erdélyben megmentette azokat, akiket a törökök el akartak hurcolni, így tanította olvasóját: „Nézd, ilyen egy embernek legnagyobb érdeme s legfényesebb dicsősége.” Aztán, amikor V. László király előtt letérdelt, így értékelte Bessenyei a gesztust, és amit ez jelképezett: „Valld meg, hogy Hunyadi Caesarnál, Macedóniai Sándornál és Pompeiusnál nagyobb volt, mert ő nemcsak vitéz, hanem igaz ember, jó hazafia s hív jobbagy is volt, nagyravágyás nélkül.” És a haza

szolgálatában szembeszállt a királyi udvar intrikusaival, akik tevékenysége, majd hogyanem az ország vesztét okozta. Különös játéka a sorsnak, hogy Bessenyei Bécsben ismerte meg a számára is megváltást kínáló felvilágosodást, és az udvar közelében, udvari testőrként – úgy látszik – meggyűlölte az udvari életet.

Nyelvi és társadalmi reformigény Bessenyeinél jelenik meg először. Kétségtelen, nem akarta felszámolni a rendiséget, a nemes és a jobbágy-paraszt közötti jogi egyenlőtlenséget. Ellenezte azt, hogy a parasztság az országgyűlésen részt vehessen. A nemesi és paraszti jogok törvényes szabályozásának volt a híve. Szekfű Gyula miután felmutatta Bessenyei működésének újszerűségét, azt, hogy az ő „egyéniségében született meg a felvilágosodás és a magyar nemzeti-ség szintézise,” és „mindkét irányt [a felvilágosodást és a nacionalizmust] fenntartás nélkül, lelke mélyén átélte”, de „a felvilágosodás embere végső fokon kapitulált a rendi szellemű földesúr előtt”.⁹ És ezt még meg lehet toldani azzal, hogy Bessenyei a nagy lázadó, Dózsa György parasztfelkelését is elmarasztalta. Csakhogy ennek az úgynevezett kapitulációnak az ecseteléséből kimaradt egy lényeges mozzanat, a Bessenyei-féle nemzetfogalom tartalmának jelzése; annak az említése, hogy Bessenyei gyakran az „egész nemzet”-ről szólt, és ebbe a jobbágyságot is beleértet-

te.¹⁰ Az 1779-ben megjelent *A holmi* című művében jelezte, hogy a nemesek paraszti „sors”-ból emelkedtek fel, és oda „visszamenendők”.¹¹ Csak jelezte, mert ennek a társadalmi körforgásnak a részletesebb kifejtését is tartalmazó értekezését: *A magyar nemzetnek szokásairól* a cenzúra nem engedte megjelenni. „Ti parasztemberek, szegény adófizető nép – fejtette Bessenyei – miért szenyvednétek nehezen, hogy a nemes rend véletek parancsolni láttatik; hiszen azok mind tiközületek valók, a ti atyátokfiai mindnyájan. Ti vagytok a nemességnek, fejedelemségnek, királyságnak, főpapságnak szülői és örökös tárházi; mindezek tibelőletek származnak; ti vagytok az atyák, mi csak fiak maradunk tőletek. Mennyi sok nagy úrnak maradéka lett már paraszttá köztetek, és mennyi paraszttársatok lesz úrrá? Néktek ott kell maradni, hol vagytok, hogy fiaitokat vándorlások végén megint magatokhoz vehessétek. Ez előtt négyszáz esztendővel egy paraszt gulyás közületek, vitézséget mutatván, nemes emberré tétetett, felment maradéka sok jószággal bírt, rajtatok háromszáz esztendeig uralkodott; utoljára megszegényült, elpusztult, és már száz esztendeje, hogy hozzátok szüleikhez bujdosása után visszatérvén, szánt, vét, adót fizet s rabotát dolgozik azoknak, kik ez előtt kétszáz esztendővel az ő eleinek hasonlóul rabotáztak. Olyan a ti közsorsó-

tok, mint a tenger, melybe minden víz visszafoly, mi belőle kiágazik. A ti rendetek e földön minden; mert ti vagytok minden rendnek szülői, táplálói és el-fogadói. Érdemes és méltóságos paraszti sors, szerencsés az a király és úr, ki megesmérheti, hogy atyja vagy!”¹² Ez ellentmondott a nemesi rend örökletes magasabbrendűségét hirdető hivatalos szemléletnek. Ennek az is ellentmondott, hogy Bessenyei A *holmiban* a parasztságot „község”-nek nevezte,¹³ azaz *communitas*nak. Ez pedig Werbőczy *Hármaskönyvében*, a nemesi jogok Bibliájában maga a nemesség. Emellett nem egy arisztokrata családot sértett, ha homályos származását feszegették. A Hunyadiak története a paraszt-nemes körforgást szemlélteti Bessenyeinél, és – némi túlzással szólva – beleillik a Vilfredo Pareto-féle *hatalmi elitek körforgásának* elméletébe. Ugyanakkor Bessenyei régi elvet vallott: „az igaz nemességet mindig igaz érdemekhez szokták ragasztani,” de ennek az általa is munkált idő új tartalmat adott. Hunyadi származását illetően, a nemesi körökben élő közhiedelmet adta tovább: „Tudhatod a közönséges hírbül, és a magyar írókbül is, hogy Hunyadi János Sigmond királynak fia volt. Morszinainak hívták az anyját, kit Havasalföldében lelt fel a király; ott mulatozván, megunta az özvegységet, s szüzet hozatott magának: mert az a féle testiség csak megvan min-

den rendű emberben; ha sok nem láttatik is véle élni. Morszinainának egy gyűrűt adott a király, melyet idővel néki a kis Jankóval bemutatván, Hunyadot egész megyéjével együtt megnyerte. Adjuk meg Erdélynek a vigasztalást, hogy Magyar nemzetének legelső dicsőségét ő szülte.”

Ezzel megérkeztünk Piusz pápa már idézett kijelentéséhez. Ezt a magyar történészek vagy közírók gondosan kerülték, tisztelet a kivételnek, bár kétes e tisztelet. Pálóczi Horváth Ádám például Hunyadi eposzának előszavában nekilátott, hogy tisztázza a dolgot. „Magyar Hunyadi ez a könyvecske, mellyel édes hazámnak kedveskedem; Hunyadi, mert ama hajdani híres vezér Hunyadi János életének első darabját foglalja magában. Magyar Hunyadi, mert úgy írja le Hunyadi Jánost, mint magyart, amelyet neki némely irigyei megengedni nem akartak, de minden igaz historikusok hisznek. Szilviusz Eneas ugyan, aki véle egyidejű ember volt, és amint sok leveleiből kitetszik, amennyire lehetett Hunyadi dicsőségét kevesítette, azt írja egy levelében róla: homo valachus, oláh ember, de ő az irigység mellett találhatott már akkor olyan szembetűnő okokat is, amelyekért Hunyadit oláhnak mondhatta: tudniillik mind azt, hogy közönségesen erdélyi születésnek tartatott (ahol pedig magyarok

is laknak) mind azt, hogy már akkor az oláhoknak vajdája vagy fejedelme volt, s amint abban az időben az országnak közönséges hadi serege nem lévén, minden fő nemes urak magok tartottak katonákat, néki többnyire oláhokból álló serege volt. De ha oláh lett volna, az ő hazabéli irigyei és vetélkedő társai, s kivált Ulrik, inkább ezt vetette volna szemére, mint csak azt, hogy csak alacsony nemből született, amely azonban egyik sem volt igaz. Bonfini Mátyás királynak akarván csapni a levet, más eredetet gondolt Hunyadinak.”¹⁴ De a kézirat itt megszakadt. Pálóczi nyomtatásban már nem polemizált a pápával. Nyomtatásban már egész más jelent meg. Nem firtatta az eredetet. A „mert” kezdetű mellékmondatot így folytatta: „magyar szerzett verssel, vitézi énekkel tiszteli meg azt a magyar hazájához utolsó pihenéséig hűséges vitéz magyart, akinek nagyra született volta, és sok bámulásra méltó viselt dolgai, szinte úgy vagy jobban megérdemelnének akár egy Homerust, mint *Ulisszes*, akár egy Vergiliust, mint *Éneás*. Mert ha azt elhallgatnám is, amit maga Kis László király az egész ország ura megvallott róla, a maga diplomájában, függő pecsétes levelében, hogy Hunyadi érdemeinek akármely nagy dicséret sem sok: megismérte ezt ő róla még az irigység is, mikor feljebb említett Szilviusz Eneás [valójában a

ti] meghallván halálát, így siratta el őtet: *Sajnálom, hogy megholt az a keresztény hadi seregnak vezére, a vajda, vagy amint mondják Hunyadi, mert az ő halálával a mi reménységünk is úgy tetszik, hogy megholt.*”¹⁵ Az újabb Pálóczi-kiadás a kéziratot előszót tapintatosan nem közli, és szomorúan állapítja meg, hogy ezt az idézetet nem sikerült azonosítani.¹⁶

Viszont tetten érhető a szabadkőműves hitvallás: „Ha a hazában mind jóra való igyekezetemről, mind pedig olyan amilyen versszerző tehetségemről ismeretesebb volnék, úgy hogy munkámnak az auktor nevéből is származhatott volna valami tekintete, úgy a királyhoz s hazához való tökéletes hűségre, a nagy dolgoknak minden nagyravágyás nélkül való végbe vitelére, a hivatalviselésekben természettel megkívánató egyenes lépésű gyorsaságra, a fáradhatatlan állhatatosságra, a nagy méltóságban helyezettekhez igen illendő tűrésre és sok alkalmatlanságoknak örömet szenvedésére sokkal könnyebben serkentettek volna Hunyadi példájával azok a magyar szívek, akiknek természettel is úgy kellene születni, mint magyaroknak, de amelyekkel a mostani században, amikor heverésért sem dicsőséget, sem jutalmat nem adnak, úgy is kénytelenek, mert most, ha valaha a *Virtus* Temploma a dicsőségével úgy össze van ragasztva, hogy ez amannak bényúló kamrája, az pedig emennek

Egyforma, úgy királyt egyet se
találunk,
Miért király hát az, akit mi szolgálunk,
Azért, mert ő mostan szerencsésebb
nálunk?

Úrnak vagy szolgának senki sem
születik,
Azért, hogy az Atyja annak
nevezetik,
A szerencsés pedig alig ítéltetik
Boldognak, mind addig, míg el nem
temettetik.¹⁸

Pálóczi becsületes szabadkőműves maradt, nem kotyogta ki a szabadkőműves titkot, legalább is abban a regényben nem, amelyben hosszan ecsetelte, hogy miként kereste a titkot, amelyet a végén persze nem árult és nem is árulhatott el.¹⁹ Azt már – úgy látszik – nem tudta megállni, hogy ne fedje fel Hunyadi származásának titkát. Éspedig ugyanebben a hősközlteményben, amelynek a végén előadta, hogy a már beteg Hunyadinak álmában megjelent Lajos király, és elmondta, hogy bizony ő az édesapja, majd megjósolta, hogy Mátyás trónra kerül, és nagy könyvtárat alapít. Az álmában kételkedő Hunyadinak pedig megjelenik ferences harcostársa, Kapisztrán János, aki részletesen elbeszélte ő valóban „Sigmond s Mária szülötte”, és mivel Zsigmond királyt és nejét, Mária királynőt (Nagy Lajos lányát) a lázadó főurak elfogták, a királyi pár

fogságban született fiát – férje jegygyűrűjével – Buthusra bízta. Buthus a lázadók fővezérének volt az embere, de Lajos király iránti hálájától vezetve Pál püspökkel Rómába vitték a gyermeket. Mária úgy tudta, Erdélybe mentek, és Buthust a gyermekével együtt megölték. Rómából hiába üzenték meg a valót Zsigmondnak, nem értette, újra megnősült. Akkor a pápa Jánost hazaküldte a gyűrűvel együtt, hátha Zsigmond megkedvelte fiát. Azt már Kapisztrán sem tudta, hogy Zsigmond miért nem mondta el a való fiának, nyilván „a gondviselés ezt úgy igazgatta”.²⁰ Pálócziban pedig a sznob legyőzte a demokratát. Nem utoljára fordul elő ilyesmi a mi demokratáinkkal. Igaz, Pálóczi a nemesi demokrácia híve volt, és óvatos. Annak érdekében, hogy ne nagyon gyűljön meg a baja a cenzúrával és kortársaival *A magyar insurgensekhez* című 18. századvégi nótát a nemesi felkelők énekeként tüntette fel, mert Hunyadi János megint az elkorcsosult, áruló magyar főurat.²¹

A Buthus-történet magát Pálóczi alighanem Bécsben hallotta Decsy Sámuelről, a bécsi magyar lap kiváló szerkesztőjétől, aki két év múlva említi ezt a mesét, de cáfolja. Jegyzetben két forrásra hivatkozik, az egyik Helmtai, akinél ilyesmi nem fordul elő. Decsy szerint Hunyadi János Zsig-

mond király törvénytelen fia, anyja pedig Mardzsina „nemes házból származó erdélyi lány”, akit a király „terhének elfedezésére egy Tsónokosi nevezetű nemes ifúnak adta feleségül”. Végül a következtetés: „akár gazdag, akár szegény nemzetből született legyen, elég az ahhoz, hogy nálánál érdemesebb hazafit és nagyobb hadi vezért semmi nemzetnek krónikái nem mutathatnak”. Ez az intés Pálóczinak szólt, akit ugyan nem fedett meg nyilvánosan az eredetmeséért, de azért megfricskázta: „Írt ugyan Horváth Ádám *Hunniás* nevezet alatt egy gyönyörűséges munkácskát, mely az elmésségre és a verseknek szépségére s könnyen folyóságára nézve aranyos betűket érdemlene, de mivel abban csak némely győzedelmei és példás halála vagynak lefestve Hunyadinak, Voltaire *Henriását* nem is árnyékozhatja.”²²

A mese viszont terjedt. Egyik kéziratban maradt 19. század eleji lexikon például jelezte, hogy Hunyadi „eredete homályba rejtetett el, és egy historikus sem írta meg igazán kétség kívül azért, hogy fia Mátyás, királlyá lett, minden illetlenséget eltemettek”. Viszont „vagynak olyanok, akik azt állítják”... és következik a Pálóczitól átvett romantikus regénybe illő epizód.²³ Pestiesen szólva: Decsy vitte el a balhét. Teleki József neki tulajdonította a történetet, amely „a mesék sorába tartozik, me-

lyek se figyelemre se cáfolatra nem érdemesek, és képtelenségük által magokban elenyésznek”²⁴

A cél viszont nem enyészett el: Hunyadi megmagyarosítása. Pálóczinak sikerült a Luxemburgi házból származó atya és Anjou Lajos lányának nászából előállítani a magyar Hunyadi Jánost, és ezzel Mátyás uralmát legitimálni, a román származást pedig elhárítani. Úgy látszik, Besenyei, Pálóczi és még sokan a magyar nemesség szkíta mítoszából nem tudtak kilépni, és nem is akarhattak. A mítosz legitimált, a legitimációs célzat összefonódott a fantáziálással, ami a kor tudományos érdeklődésétől egyszerűen elválaszthatatlan. Példa erre Hunyadi eredetének felvetése.

A székely Hunyadi feltűnése a szabadkőműves mellett

Van ebben is valami megejtő naivitás, akárcsak az erdélyi dák-római (dákó-román) folytonosság-mesékben. Mindkettőben közös, hogy Hátszeget, Hunyad vidékét harcos honfoglalók utódai lakják: románok és székelyek. A rómaiak 100 körül telepedtek le, a székelyek pedig néhány száz évvel később, a hunokkal, pontosabban ők maguk a hunok. Benkő József a kor jeles tudósa az 1770-es években (mint olyan humanisták, mint Cortesius²⁵) arra a kö-

vetkeztetésre jutott, hogy Hunyad neve a hunoktól származik, és „akár maguk a hunok, akár Dácia velük elkeveredett régi lakosai neveztek el saját nyelvük szelleme szerint”. Ez a kevert népesség együtt küzdött „a közös haza védelme végett”. Vezetői a kenézek voltak. A kenéz szó eredete magyar: kinéző, és felügyelőt vagy bírót jelent, kiknek a nép „jobbágyi szolgálattal” tartozott. Munkája a korabeli Erdély legalaposabb leírása. 1777-ben jelent meg két kötetben.²⁶ Kenderesi Ferenc, egykori kenéz család sarjánál a kinéző „hasonlítható valamennyiben a mostani fő strázsamesteri nevezethez”.²⁷

Erre a román írástudóknak is reagálniuk kellett. A románok tiszta (dákmentes) rómaiságának egyik apostola, Gheorghe Șincai, aki az 1800-as években Budán húzta meg magát, ha magyar tudóstársai érdeklődtek nála a kenézek felől, azt válaszolta, hogy „a mi románjaink a kenéz nevet a besenyőktől és a kunoktól vették át”.²⁸ A kunok pedig szerinte moldvai római katolikus románok voltak, akik a tatárok elől Magyarországra telepedtek át, és elmagyarosodtak.²⁹ Tudóstársa, Ion Budai-Deleanu, Benkővel polemizálva a székelyeket nem hunoknak tartotta, hanem kunoknak, mert egymás közt magukat komának nevezik, tehát (Cumanus, Cunos) kománnak, kunnak kell len-

niük, és hasonlóképpen – „olyan szép tájszólásban” – beszélnek, mint a magyarországi kunok.³⁰ Érdekes, hogy Șincai, aki nagyon kikelt azok ellen, akik „azon törik a fejüket, hogy miként vegyék el Corvin [mármint Hunyadi] Jánost a románotól,”³¹ nem polemizált Benkővel, talán azért sem, mert ismerték egymást. A kor neves történetbűvára, Cornides Dániel éppen Benkő közvetítésével küldte el azt a levelét, amelyben a román tudósnál érdeklődött Hunyadi származása iránt.³² (Az a Cornides, aki talált egy lengyel Corvin nemesi családot, és ennek alapján Hunyadit lengyel származásúnak tartotta.) Benkő emellett több fontos oklevelet közölt, többek között azt is, amelynek alapján a román tudós eldöntötte a Hunyadi-pert. Éspedig Benkő közölte azt az 1448-as oklevelet is, amelyben Hunyadi János „osztzkodó testvérünk”-nek nevezi csolnokosi Vojkot, akit az adó alól mentesített.³³ Ebből még arra lehetne következtetni, hogy Hunyadi anyja – férje, mármint János apjának halála után – másodsor egy Csolnokoshoz ment férjhez. Csakhogy az oklevél hiteltelen, hamis, 17. század eleji „átiratban” maradt fenn, de fontos, mert ennek alapján a falu még a 19. század elején is olyan adómentességet élvezett, hogy jobbágyai állami adót nem fizettek. Șincai viszont azt hallotta, hogy Hadik András gubernátor és katonai főkormányzó azt

mondta, látta azt az oklevelet, amelyben Mátyás a falu „összes lakosát rokonának nevezte és megnemesítette.” Így sikerült megtalálni Hunyadi János anyjának a szülőhelyét.³⁴ Az apaságot pedig számára Oláh Miklós *Hungáriájának* az az egyébként elmentmondásos passzusa döntötte el, amelyben Hunyadit rokonának tartja és magát a havaselvi vajdai Dan család leszármazottjának,³⁵ emellett Şincai a hollós Hunyadi címert azonosította a sasos havaselvi vajdai címerrel,³⁶ és van, aki manapság is hajlamos az ilyesmire.³⁷ (És okkal, mert egy 1616-os vajdai címerben, majd a bukaresti Bibliában (1688) szereplő havaselvi címeren is a nemes madár gyűrűt tart a csőrében.) Şincai érvelése nem ellentmondásmentes. Szerinte Erdélyben alig van két-három jelentős tősgyökeres magyar nemesi család, Magyarországot főleg horvátok, tótok, németek uralják, Erdélyt pedig „elkorcsosult románok és székelyek,” akik vegyes házasságokat kötöttek, és magukat „magyarnak nevezik”. Most felötlik a kérdés: mi legyen Hunyadival? „Korcs” lett volna ő is. Nem, sőt: „a világhíres magyarok azóta mennek visszafelé, mint a rákok, amióta elváltak a románoktól és más népekkel szövetkeztek, mert nincsenek Corvinok, Drágfiak.”³⁸ És Mátyás is román – hangoztatta Şincai –, de azon románok közé tartozik, akik „elfelejtik, hogy milyen vérből származnak, és csak a hitványakat

emelik fel, a szemétből, az érdemeseket üldözik, ott nyomorgatják, ahol tudják”. Mátyás is „a maga örült büszkeségében” gyenge családot emelt fel, miközben jelesek kihaltak.³⁹ Şincai egyébként 1809-ben fájlalta, hogy 1526 után Erdély elvált Magyarországtól, mert ha nem, akkor az erdélyi román jobbágyoknak jobban menne sora.⁴⁰ Egyébként ő szorosan kötődött a magyar világhoz, hiszen a balázsfalvi görögkatolikus püspök, Ioan Bob politikáját nemzetellenesnek tartotta, és ezért Budán az Egyetemi nyomdánál próbált cenzori állást vállalni, majd a Wass grófok szinnyei birtokán gazdasági igazgatóként húzta meg magát, és keserűen tette szóvá, hogy nagy művének, a románok történetének a megírásában románok nem támogatják. Vajon lelke mélyén nekik is felröppent, hogy elkorcsosult románok? Mennyivel egyszerűbb lett volna, ha Hunyadi és a hátszegi nemesek ereiben valóban székely vér csergedez! Csakhogy Benkő a maga kenéz-kinéző elméletével még nem azt vallotta, hogy Hunyadi is székely, hanem ellenkezőleg; egyértelműen leszögezte: „Hunyadi János nem származott a nemes Székely nemzetéből”, Zsigmond atyását vallotta: „Véleményünk szerint Corvin János természetes fia volt Zsigmond magyar királynak és római császárnak, egy Morsinai nevű román nemes lányától.”⁴¹ Benkő azt is hangoztatta,

hogy „Gr. Czillei Ulrik szavai, bár ellensége volt Hunyadinak, mégsem voltak tévesek. Azt mondta ugyanis, hogy János román, mint aki román nőtől született. János származását kutyafajzatnak nevezte, mivel nem törvényes házasságból, hanem könnyelmű szenvedélyből fogant (mint a kutyák és a vadállatok). Ámde születésének ezt a foltját erényeivel annyira letörülte, hogy a magyarok Jeftéje néven kell nevezni.”⁴² (Jefte a *Biblia* szerint Izrael népét fölszabadította az ammoniták uralma alól.) A „folt” felemlítése nem a román, hanem a törvénytelen származásnak szólt. Benkő tárgyyszerű: „Miután ugyanis Hunyadi János anyja, akit Buthi özvegyen hagyott, Zsigmond király kegyéből Budán nemessé lett, visszatérve Erdélybe férjhez ment egy másik román nemesemberhez, akinek Jariszló volt a neve; tőle szült nemes fiai (Csolnakosi Dán, Vojk, Péter és János) nemsokára – Hunyadi János módjára – magyarokká váltak.”⁴³ És 1777-ben ez már olvasható volt, egy évvel azelőtt, hogy Besse nyei Hunyadi-könyve megjelent. Pálóczi már talán ismerte Benkő munkáját is, és innen vette Hunyadi hun eredetét. Ez jellegzetes fülnyelvészeti termék, és természetes, hogy mindenki a saját dicsőségére és régiségére úzta a szóképzettársításokat.

Hunyadi székely eredetét Aranka György, a marosvásárhelyi Királyi Tábla ülnöke, majd ítélmestere

találta ki. Aranka György jellegzetes irodalomszervező volt, az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság egyik alapítója, fáradhatatlan tollforgató, amolyan átlagos versfargó, de az ilyen személyiségek azért érdekesekek, mert jobban alkalmazkodnak a közízléshez és a közvéleményhez, mint a nagy írók és költők, akik előbb-utóbb szembekerülnek saját világukkal. Igaz, Aranka mint szabadkőműves egyrészt kilépett saját közegéből, másrészt éppen mint szabadkőműves akarta azt alakítani. Az ember nembeli egyenlőségét Aranka mindig is axiómának tartotta. A románok történetével és Hunyadival pedig az 1790-es évek harci helyzetében foglalkozott. Lipót császár-király a magyar ellenzék gyengítésének érdekében felkarolta a román nemzeti mozgalmat is, ennek írástudói felségfolyamodványban, a *Supplex Libellus Valachorum*ban foglalták össze követeléseiket, és ezek nyomtatékosítására érvként hozták fel Hunyadi románságát, azt hogy a román nemzet kebelében (ex huius nationis sinu) született.

Aranka 1796-ban kezdett Hunyadival foglalatatoskodni. Az erdélyi Oláh nemzetségeket nyomozta, és hármat talált, Oláh Miklósét – amire még visszatérünk –, aztán az 1362-ben említett zalasdi comes Ladislaus Olachust, végül Vojkot és fiait, a két

Jánost, akiket apjukkal együtt egy 1439-es oklevél a két Hunyadi Jánost Hunyadi Oláh fiainak (filii Oláh de Hunyad) nevez. Ez utóbbiak származása esetében elvetette Bonfini és Heltai Gáspár meséjét, valamint Benkő József állítását Zsigmond király atyaságáról. Aranka említi azt a hiedelmet, mely szerint „Hunyadi Jánost életébe ellenségei oláhnak csúfolták.” Ennek ellensúlyozására Aranka elvetette Hunyadi román származásának téziseit. Amellett állt ki, hogy Hunyadi a Székely nemzetiségből származik, és ennek bizonyítására egy olyan 1331-es oklevélre hivatkozott, amely még nem került elő. (Eszerint „Hunyadi Székely János fia Mihály és testvére Péter képeben Symeg vármegyében Chuckma nevű falunak megoltalmazását Laper fia, Bán özvegye ellen felveszi.” Ez a Somogy megyei helység: Chokma egy egészen más ügyben bukkan fel egy ugyancsak 1331-es oklevélben.⁴⁴) Aranka szerint Hunyadi a Székely familia birtoka volt, Hunyadi János apja „Vojk Oláh de Hunyad vagy Hunyadi Oláh Vojk” lehetett, „az Oláh nevezetet a Hunyadi vármegyeiek régen nem tartották szégyennek”. A hollós címer magyarázata pedig az lenne, hogy Hunyadi János apja havaselvi, mármint „oláhországi fejedelmi házba házasodott volna, s a címert is onnan vette volna,” mert az eleitől fogva a havaselvi vajdák címere volt. Aranka megval-

lotta, hogy Butival nem tud mit kezdeni, haszontalan feltételezésekkel pedig nem fárasztja az olvasókat.⁴⁵

Aranka árnyaltabban ítélte meg a románság helyzetét, mint Benkő József, nem fogadta el a kenéz–kinézó szófejtést. Szerinte ez a szó, kenéz „nyilván orosz, és ma is élnek vele, s annyit tézsen, mint úr”.⁴⁶ Aranka volt az első magyar történész, aki a kenézek jogi és társadalmi helyzetét megpróbálta jellemezni, és jó érzékkel a szepesi soltészekkel hasonlította őket össze. Ez utóbbiak telepítő vállalkozók voltak, akiknek jogait és jövedelmeit – mint Aranka hangsúlyozza – pontosan körülírták, míg a kenézek esetében nincsenek ilyen források. Ő szerinte kenézek a soltészekhez hasonló módon jártak el, erdőirtással új településeket hoztak létre, és a királyi várak, valamint a megyei tisztek fennhatósága alá tartoztak. Maguk is tisztek voltak, akiknek tisztsége nem öröklődött.⁴⁷ Ez az öröklődés a helyi erőviszonyoktól függött. És erről a tanulmányról is elmondható az, amivel – kéziratos – Hunyadi-tanulmányát zárta: „A nehéz dolgokon elég egyszer egyet elébb mozdítani, az idő ezután még sokat fedezhet fel, melyek még most homály fedez bé.”⁴⁸ Ez az okfejtés – mint látni fogjuk – 1811-ben némileg átdolgozva jelent meg Aranka immár nyomtatásban is napvilágot látott Hunyadi-tanulmányában.⁴⁹ De közben a szerző – a századfordu-

lón – neki feküdt a filozófiának, és a marosvásárhelyi kollégiumban a fiatal Köteles Sámuel Kantról tartott óráit látogatta, mint szabadkőműves barátjának, Fekete János tábornoknak írta: „beállék a vén fejemmel az ifjak sorába”. Csakhogy a filozofálás elapasztotta költői vénáját, egyre kevésbé ment a versfaragás. Így: „Az Elme leányai még a nyáron elhagytak, nem tudom hová kurvannyokba mentek!”⁵⁰ Aztán nemsokára visszajöttek. Amikor Aranka megidézve Teleki József (1739–1796) alakját, arról verselt, hogy a túlvilágon, „az oltárnál szeretet szent láncai s a vér egybekötötték” olyanokat, mint Szilágyi, Hunyadi, Teleki.⁵¹ Ez a Hunyadi már valóságos szabadkőműves. Hiszen e versben mintha valami szabadkőműves páholyban lennénk, hasonlóan ahhoz, mint amelyet Kazinczy írt le egy 1790-es hozzá, Arankához intézett levelében: „...a kőművesség oly társaság, amely kis karikat csinál a legjobb szívű emberekből, melyben az ember elfelejti azt a nagy egyenetlenséget, amely a külső világban van, amelyben az ember a királyt és a legalacsonyabbrendű embert testvérének nézi, amelyben elfelejtkezik a világ esztelenségei felől, s azt látván, hogy minden tagban egy lélek, ti. a jónak a szeretete dolgozik”.⁵² A szabadkőművesek rendisége nyitott rendiség, mint egy szabadkőműves páholy. Aranka ezt ugyanakkor így írta le: „Akinék

sorsa az, hogy öröksége nincsen, ez előtt nyitva és szabadon vagy az út; pénz, kormány, sing, toll, kard és a tisztos hosszú ruha által mind vagyona, mind örökségre szert tenni, mind a tisztség grádicsán feljebb emelkedni. Csak egy dolog szükséges: a Szentkoronához s királyhoz való hűséggel szerzett érdem.”⁵³

Ez a szabadkőműves Hunyadi egyre inkább székely lett. Hiszen a székelyek állnak a legközelebb a szkítákhoz és hunokhoz, hamarabb jöttek Erdélybe a közfelfogás szerint, mint a magyarok, őket tartották a legrégebbi magyaroknak, mint Aeneas Sylvius is írta.⁵⁴ Aranka 1811-ben megjelent munkácskájában új mozzanattal bővítette korábbi kéziratos tanulmányát, amikor azt állította, hogy Hunyadi János „eleje azok közül a székelyek közül való volt, kiket Arad vezérsége alatt István király Hunyad megyébe szállított volt”. Így: „Hunyadi Jánosnak is eleji azon közül a megszállott székelyek közül valók voltak, kik az erdős helyeket a vajdák engedelmekkel kiirtván, s jövevény oláhokkal, mint kenészek, a hátszegi és dévai várak segítségére megtelepítvén, s azután a királyoktól a Sz. Korona igazságával magoknak megnyervén, nagy birodalmú urak lettek. De e csak lehetséges és hihető dolog.”⁵⁵ Persze ő maga hitte. Annál is inkább,

mert Hunyadi János öccsét összetevesztette azzal a Székely Jánossal, aki Hunyadi János sógora,⁵⁶ lehetett, és az 1448-i rigómezei csatában vesztette életét, és számos szerb hősi ének főhőse maradt.⁵⁷ Ami pedig a Hunyad megyei régi székelyeket illeti, ezeket valószínűleg Perecsényi Nagy László *Orodiasa* alapján találta ki.⁵⁸ Aranka egyik érve Hunyadi székelysége mellett az lett, hogy a szerbek és a románok Szekulának nevezték.⁵⁹ Valójában a délszláv hősi énekekben gyakran szerepel Szekula, Szekul, tehát Székely, aki viszont Hunyadi sógora volt. Őt magát Ugrin (azaz: Magyar) Jankó néven emlegetik.⁶⁰ Viszont Aranka érdemének tudható be, hogy ő a kenézekből most sem csinált kinézőt. Nem is tartható románellenesnek.

„Erdélynek régibb lakosai” című eszmefuttatásában betű szerint fogadta el a régi krónikákat, Nyesztor és Anonymus krónikáját, valamint a csíki székely krónikát. Ez utóbbiról azóta kiderült, hogy 18. századi hamisítvány, a két előző regényes elbeszélés információinak hitelét a korszerű forráskritika alaposan megkérdőjelezte. Aranka viszont a következő sorrendet állította fel: először jöttek a szlávok, aztán a székelyek, majd ugyancsak Ázsiából a románok és végül a magyarok. Tőhötöm, magyar vezér ugyan legyőzte a románokat, de megegyeztek. A románok közül „kétség kívül estenek

el s bódorogtak ki is vagy a hegyek közé is némelyek, de akik magokat megadták, azok szövetséges társaik lettek a magyaroknak, s úgy szólván kivévén a nemzeti különbséget, egy testté lettenek véle. Szokásokban, vallásokban, nyelvekben meghagyattanak, és egy fő alatt egy polgári testté lettenek.” Román és román megkülönböztette egymást. „Nem én kezdem megkülönböztetni, hanem a szövetségre lépett oláh vitézi nép, és annak az a része, mely elbujdosott, maga különböztette meg magát. Amint a szövetséges rész számot tarthatott a magyar igazgatás igazságos és illő barátságára, úgy a másik rész abból kizárta magát, annál inkább az idegenbe és szomszédságba lévők, ahhoz se akkor, se azután, ha szinte azután Erdélybe máig bevándorlottanak is, de mint vándor nép számot nem tarthattanak, s nem tarthatnak.”⁶¹

Aranka a nemesi demokrácia szemléletét képviselte, szívéhez az ősi egyenlőséget őrző szabad népek álltak közel, különösen a székelyek. De azt külön kiemelte, hogy Fogaras földje „oláh földnek neveztetett”, és itt a románok saját törvényeik szerint éltek.⁶² Aranka számára a szabadság a legnagyobb érték, a nemesség ennek volt a hordozója. Alkotmány-hasonlító munkájában az idegen hivatalnokokat nemcsak azért marasztalta el, mert a haziaiak elől foglaltak el pozíciókat, hanem azért is, mert

- történeti Közlemények, 1992. 5–6. sz. 608.
5. Lethenyi János: *Apophtegmatata*. Péts, 1785.
 6. Váczy János: *Kazinczy Ferencz és kora*. I. Bp. 1915. 112.
 7. Kazinczy Ferenc levelezése. II. Szerk. Váczy János. Bp., 1892. 51.
 8. Bessenyei György: *Hunyadi János élete és viselt dolgai*. Bécs, 1778. 3.
 9. Szekfű Gyula: *Magyar történet*. V. Bp. 1936. 33–37.
 10. Bíró Ferenc: *Nemzet, nyelv, irodalom. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1984. 5–6. sz. 561.
 11. Bessenyei: *Válogatott művei*, 338.
 12. Bessenyei: *Válogatott művei*, 622.
 13. Bessenyei: *Válogatott művei*, 336.
 14. OSZKK, Oct. Hung. 855. [Pálóczi] Horváth Ádám: „Magyar Hunyadi, az az ama Hires Magyar Vezér Hunyadi János életének egy része, melyet a Virgilius Eneisse formájába öntve. [1787.] 2.
 15. [Pálóczi] Horváth Ádám: *Hunniás Magyar Hunyadi, az az ama Hires Magyar Vezér Hunyadi János életének egy része, melyet a Virgilius Éneisse formájába öntve*. Győr, 1787.
 16. Pálóczi Horváth Ádám *verses kiadványai (1787–1796)*. Szerk. Tóth Barna. Bp., Debrecen, 2015. 775., 784.
 17. [Pálóczi] Horváth Ádám: *Hunniás*, [előszó].
 18. [Pálóczi] Horváth Ádám: *Hunniás*, 220–221.
 19. Pálóczi Horvát Ádám : *Felfedezett titok. Azaz vallás-tétele egy olyan tudós ifjúnak, a ki sokáig igyekezett rajta, hogy frajmaurer lehessen; sokat kitanult; el is ment feltett útjában a legutolsó pontig; minden próbákon által esett; de czélját csakugyan el nem érhetette, s miért nem érhetette? beszéli a vallástételt az ifjú, halála előtt kevéssel*. [Hely n.], 1792.
 20. [Pálóczi] Horváth Ádám: *Hunniás*, 230–232.
 21. Csörsz Rumen István: *Kresznerics Ferenc kéziratos versgyűjteménye*. *Vasi Szemle*, 2017. 1–4. sz. 161.
 22. Decsy Sámuel: *Osmanografia*, III. Bécs, 1789. 158–165.
 23. OSZKK, An. 1281.
 24. Teleki: *Hunyadiak kora*, I. 33.
 25. Nagy Levente: *A holló, a gyűrű és a sárkány jegyében*. Bp., 2014. 53.
 26. Benkő József: *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. I. Szerk. Szabó György. Bukarest, Kolozsvár, 1999. 132., 492.
 27. Kenderessy Ferentz: *A kenézekről*. *Sas*, 1831. 2. sz. 25.
 28. Gheorghe Şincai: *Opere*. II. Szerk. Florea Fugariu. Bucureşti, 1969. 44.
 29. Gheorghe Şincai: *Opere*. I. Szerk. Florea Fugariu. Bucureşti, 1967. 397.
 30. Ioan Budai-Deleanu: *De originibus populorum Transylvaniae*. II. Szerk. Ladislau Gyémánt. Bucureşti, 1991. 415.
 31. Şincai: *Opere*. II. 7.
 32. MTAKK, MIL 4-56/1.; Köpeczi: *Nemzetképkutatás*, 79–80.
 33. Benkő: *Transsilvania*, I. 489.
 34. Şincai: *Opere*. II. 27.
 35. Şincai: *Opere*. II. 7.
 36. Şincai: *Opere*. I. 549.
 37. Lupescu: *Hunyadi János*, 420.
 38. Şincai: *Opere*. II. 7.; 204., 241.
 39. Şincai: *Opere*. II. 113.
 40. Gheorghe Şincai: *Hronica Românilor*. II. Bucureşti, 1969. 7.
 41. Benkő: *Transsilvania*, I. 472.
 42. Benkő: *Transsilvania*, I. 476–477.

43. Benkő: *Transsilvania*, I. 477.
44. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmanytarak_anjou.uj.15/?query=chokma&pg=213&layout=s;](https://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmanytarak_anjou.uj.15/?query=chokma&pg=213&layout=s; https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/27212/?pg=3&bbox=4129%2C-1586%2C5316%2C-947) <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/27212/?pg=3&bbox=4129%2C-1586%2C5316%2C-947> (2018-03-01).
45. Kolozsvár, Nemzeti Levéltár, Aranka Fond. 88. Aranka György: Az Oláh nemzetségről. A Hunyadi nemzet-ségről. 1–2.
46. Uo. Aranka György: A Hunyadi nemzetségről. 2.
47. Kolozsvár, Nemzeti Levéltár, Aranka Fond. 88. Aranka György: A Sculte-tiákról Magyarországon és a Kenéz-ségekről Erdélyben. 3–5.
48. Kolozsvár, Nemzeti Levéltár, Aranka Fond. 88. Aranka György: A Sculte-tiákról Magyarországon és a Kenéz-ségekről Erdélyben. 5.
49. Aranka György: *Két értekeződés*. Kolozsvár, 1811.
50. OSZKK, Levelestár: Aranka György Fekete Jánosnak, 1801. szept. 12.
51. Aranka György: *Elme játékjai*. Nagyvárad, 1806. 49.
52. Kazinczy Ferenc levelezése. I. Szerk. Váczy János. Bp., 1890. 53.
53. Aranka György *Apro munkáji*. Marosvásárhely, 1805. 82.
54. Aeneas Sylvius: *Opera omnia*. Basilea, 1571. 391.
55. Aranka György: *Két értekeződés*. Kolozsvár, 1811. 32.
56. Venczel Gusztáv: Eszmetöredékek a magyar nemzeti hősmonda történet-tudományi méltatására. *Reguly-album*. Pest 1850. 82.; Wertner: A Hunyadiak. 199.; Elekes: *Hunyadi*, 80.
57. Dávid András: *Délszláv epikus énekek, magyar történeti hősök*. Újvidék, 1978. 155.
58. Ladislaus Nagy: *Orodias. Libri tres*. Magno-Varadini, 1804.
59. Aranka: *Két értekeződés*, 31.
60. *Hunyadi énekek*. Ford. Kiss Károly. Bp., 1956.
61. Kolozsvár, Nemzeti Levéltár, Aranka Fond. 25. Aranka György: Erdélynek régibb lakossai. 33.
62. Kolozsvár, Nemzeti Levéltár, Aranka Fond. 25. Aranka György: Erdélynek régibb lakossai. 33/v.
63. Aranka: *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése*, 35.
64. Kolozsvár, Nemzeti Levéltár, Aranka Fond. 25. Aranka György: Erdélynek régibb lakossai. 35.
65. Egyed Ákos: A székely jog sajátosságai. *Székelyföld története*. I. Szerk. Benkő Elek, Oborni Teréz. Bp., 2016. 364–366.
66. Nagy Ferentz: *Hunyady László történetei, ugmint élete és halála; mellyeket mind a Tzíliai gróf Ulriknak irigységével, és le-vágattatásával; mind V. László királynak közbe-folyó tselekedeteivel és halálával eggyütt, e hiteles írókból kiszedegettvén, magyar versekkel le-irt, és világ eleibe botsátott*. Pozsony, Komárom, 1793. 3.
67. Robert Darnton: *George Washington's False Teeth*. New York, 2003. 5.
68. Vályi Nagy Ferenc: *Ódák Horátz' mértékein*. (1807). Szerk. Sobor András. Bp., 1999. 246.
69. Vályi-Nagy Ferencz: *Polyhymnia, II könyvekben*. Sáros-Patak, 1820. 145.
70. Rousseau: *Contrat social ou principes du droit politiques*. Paris, Garnier, [é. n.] 359.

MINDJÁRT OLVASHATJA!

MARGÓCSY ISTVÁN

Színes tinták

Tanulmányok, esszék a magyar irodalom
különböző arcairól és nézeteiről

Margócsy számára az irodalomtörténeti problémák személyes kérdések, egzisztenciális tétjük van, nem egy korszakhoz kötődnek, hanem általános érdekességük van, s megértésük (legalább a leírásuk, ha már magyarázatuk nem is), hihetetlenül fontos. (Szilágyi Márton, 2019)

Kalligram, 424 oldal, 3990 Ft

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmaz
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.

Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:
1089 Budapest,
Magyarok
Nagyasszonya tér 10.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
8100 Ft, fél évre **14 100 Ft**,
egy évre pedig **25 200 Ft**

ÉLET ÉS IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

